

Working Paper Series

Department of Business Studies

No. 14, 2008

Kvalitativ metodologi & vidensproduktion

By

Michael Fast

Kvalitativ metodologi & vidensproduktion

Michael Fast

Aalborg University
Department of Business Studies
Fibigerstræde 2
DK-9220 Aalborg Ø
E-mail: fast@business.aau.dk

Abstract:

Formålet er, at diskutere og vise de metodologiske implikationer af en livsverdensontologi (væren og virkelighedsforståelse) og epistemologi (erkendelse og vidensproduktion). Det vil sige, den tradition som starter med Kant og som kan ses i fænomenologien (eks. Husserl, Schutz, Merleau-Ponty), hermeneutikken (eks. Dilthey, Weber, symbolsk interaktionisme (eks. Mead, Blumer).

Det primære er, at diskutere de metodologiske antagelser og deres koblinger til undersøgelse og forståelse af en konkret virkelighed - hverdagsvirkeligheden og livsverden. Det vil sige; hvad er kvalitativ metodologi og kvalitative metoder; hvilke videnskabelige krav stilles der til dem; og hvordan kan man arbejde kvalitativt ud fra en livsverden betragtning?

Hvordan kvalitativ metodologi og praksis kan forstås er ikke selvfølgelig eller præcist defineret. På den ene side, skal en kvalitativ metodologi kobles til ontologi og epistemologi i en livsverdensdiskussion; på den anden side, men relateret, handler kvalitativ metode om en fokusering på åben, mangetydig empiri, med udgangspunkt i de subjekter der studeres - det er deres livsverden og forståelse man vil undersøge. Det handler også om forståelse og refleksion, og i en procesorientering. På samme måde som livsverden er til, må forskningen være både handlende og interaktionistisk, og dermed både bevidst og spontant udviklende.

Key words: Kvalitativ metodologi, forståelse, livsverden, refleksion, erkendelse, validitet

ISBN 9788791646195

Indledning

Siden 1960'erne er der indenfor virksomhedsøkonomisk forskning vokset en erkendelse frem af at de traditionelt kvantitative metoder er problematiske på mange punkter. Nogle udtrykker det så skarpt, at det paradigmatisk udgangspunkt - det funktionalistiske og objektivistiske - er kerneproblemet i den virksomhedsøkonomiske forskning.¹ Meget af den kvalitative metodeanvendelsen indenfor virksomhedsøkonomi, begyndte med, at forskere indenfor andre videnskaber begyndte at interessere sig for virksomheder og organisatoriske problemstillinger og fænomener.² Mange af disse der studerede ikke-økonomiske aktiviteter af organisatorisk liv, kom til feltet med som sociologer, psykologer, antropologer, og med rødder i livsverdenstraditioner. Men også en række virksomhedsøkonomer kastede sig over de kvalitative metoder med forskellige perspektiver og formål. Denne udvikling kan ses som parallel til udviklingen indenfor andre fagområder indenfor samfundsvidenskaben. Sørensen siger eksempelvis om den sociologiske forskning:

”Siden 1970'erne er den kvalitative sociologiske forskning vokset fra sporadiske forsøg på at finde nye veje i opposition til den dominerende kvantitative orienterede positivistiske forskning og til efterhånden at være mere udbredt og anerkendt. Den kvalitative forskning synes i dag at afspejle et erkendt behov for at "trænge bag om tallene" - kvantitative opgørelser kan ikke stå alene, det er nødvendig samtidigt at vide, hvad det er for holdninger, følelser og adfærdsmåder, der ligger bag, hvis man skal kunne vurdere, hvad tallene reelt er tal for.” (Sørensen 1988a, p 7)

Med årene har der været mange forskellige fortolkninger og anvendelser af kvalitative metoder. I det følgende vil jeg diskutere noget af disse og give min forståelse af kvalitativ metodologi og forskningsproces i studier af livsverden. Jeg vil samtidig fokusere på koblingen til livsverdenparadigmet og de traditioner, som ligger til grund for og som udviklede kvalitativ metodologi.

¹ Jf. f.eks. Morgan & Smircich 1980; Silverman 1989; Fast 1992.

² f.eks. organisatorisk indlæring, ledelses/personudvikling, organisationskultur, fagbevægelsens "rolle" i virksomheden, arbejderkollektiver.

1. UDGANGSPUNKT & FORSKNINGSMÅL

Udgangspunktet og formålet med kvalitativ forskning er forståelse af livsverden – forståelse af aktørers livsverden. Det er specifikke aktørers hverdagsvirkelighed man søger at forstå - deres opfattelser af og deres handlinger i denne - hvordan aktørerne er placeret i dette og hvordan virkeligheden konstituerer sig for dem. Eller det kan være et studium af et fænomen i livsverden, som man søger at forstå, f.eks. "virksomheders internationalisering", "indlæring", "alkoholisme", "børn og idræt", "efteruddannelse på arbejdet", etc.. Det vil sige, studier af hvad nogle aktører opfatter, og hvor dette studium tager udgangspunkt i deres opfattelser, med de kvaliteter de lægger i fænomenet og i de anvendte begreber.

Dette udgangspunkt betyder en afgørende forskel mellem livsverdenparadigmet og det funktionalistiske paradigme (objektivismen – positivisme og rationalisme). Noget som gør, at ikke bare baggrunden for analyse og teoretisering er anderledes - næsten oppositionelt, men også udseendet og kravene til de resultater og den forståelse der etableres er fundamentalt anderledes.

Indenfor livsverdenparadigmet må forskeren bevidstgøre og udtrykke sine filosofiske holdninger eksplicit og relaterer dette til den konkrete metodiske tilgang og det fænomen han er interesseret i at undersøge. Den videnskabsteoretiske diskussion får derfor en fremtrædende placering, idet forskeren som subjekt bliver central, idet der fokuseres på forståelse; både af aktørerne/fænomenet og af sig selv. Det vil sige, forståelse og refleksion har to dimensioner: den udadvendte og den indadrettede.

Ikke kun den ontologiske men også den erkendelsesmæssige, epistemologiske situationen for forskere indenfor livsverden paradigmet er anderledes, end i de traditionelt klassiske videnskabsopfattelser. Grundlaget for forskningen i livsverden bygger direkte på de filosofiske forestillinger knyttet til individets erkendelse og viden. Dette er ikke noget der kan "måles" - der skal noget andet til. Dermed bliver kvalitativ metodologi det man formulerer sig ud fra, i et forsøg på at opnå fortolkning og forståelse af menneskers erfaring og handlinger, gennem beskrivelse af dem i deres virkelighed. Men også opfattelse af genstandsområder har været forskellige fra det funktionalistiske, hvor videnskaberne³ har haft andre ambitioner og formål.

Metode og analyse kan ikke ses uafhængigt af forskerens paradigmatiske ståsted og den

³ Eks. dele af psykologien, sociologien, antropologien, lingvistikken og pædagogikken. med dele af disse videnskaber skal der forstås, at de samme paradigmatiske konflikter eksisterer indenfor alle videnskaber.

logik, der karakteriserer dette. Metode er en afspejling af de bagved liggende antagelser og forudsætninger, hvor paradigmet sætter rammen for undersøgelsen og de resultater, der fremkommer gennem anvendelse af metoden, og de krav dette stiller om intern logisk konsistens. Indenfor livsverdenparadigmet er formålet og de videnskabelige ambitioner, at man søger at forstå aktørernes subjektive logik⁴, beskrive denne og den sociale virkelighed, og prøver på at få en forstående indsigt gennem begrebs- og sprogudvikling. Det er den unikke forståelse af fænomenet, man går efter - en idiografisk videnskab.

Den teoretiske diskussion er dermed anderledes, når formålet med kvalitative undersøgelser ikke er at søge finde frem til lovmæssigheder eller determinerende faktorer. Men netop *forståelse af noget unikt i livsverden*, og fordi vi deler virkeligheden med hinanden, kan man netop konstruere forståelsesmodeller med udgangspunkt denne: virkeligheden er både subjektiv og intersubjektiv - den er ikke min private, den er tillige kollektiv. Men studier af livsverden forudsætter netop det som den etableres på: det kræver interaktion og intersubjektivitet.

Kravet til enhver modeldannelse af livsverden må følge **kravet om subjektiv tolkning**⁵; at menneskelig bevidsthed og handling må være forankret i modellen: man må kunne stille spørgsmål om, det muligt at tænke ind et menneske i modellen, så modellen og alt teoretisk arbejde på den måde tager udgangspunkt i mennesker. Når man diskuterer teoretiske modeller på denne måde er det ud fra den diskussion, at tingen ikke er i sig selv (*das Ding an Sich*), men at de har en betydning i kraft af en fortolkning nogen giver dem (*das Ding für Uns*)⁶. Teorier kan derfor ikke i starten af en kvalitativ undersøgelse være udgangspunkt som det centrale eller som referenceramme. Det må være omvendt: det empiriske - det fænomen i virkeligheden, man er interesseret i, må fastholdes som centrum og ramme for forståelsen. Teorier virker begrænsende, gennem det perspektiv og den fortolkningsramme de lægger ned over virkeligheden, og de slører oplevelsen og forsøget på at forstå det fænomen i livsverden man undersøger. Man er derfor empirisk orienteret, og først i slutningen af forskningsprocessen vil/kan man sætte det over for andre beskrivelser, teorier og empiriske undersøgelser. Fokus i forskningsprocessen er derfor et fortløbende samspil mellem filosofi og metodologi i forhold til forståelse af den fokuserede empiri.

⁴ sammenhænge mellem aktørens handling og fortolkning.

⁵ Jf. Schutz.

I en undersøgelse af et fænomen, søger man at arbejde bevidst med de fordomme og den forforståelse, man kan have af et givet fænomens udseende og sammenhænge.⁷ Det er fænomenet i en situation, man prøver at fange - det unikke, og man har derfor ikke visioner eller tro på, at man kan finde udviklingstendenser af ”lovmæssig” karakter. Man fokuserer på en kontekstforståelse og sammenhænge i denne, som aktørerne og forskeren forstår disse.

Al vidensproduktion og metodologi skal altså forstås i et paradigmatisk sammenhæng - i en diskussion af ontologi og epistemologi i forståelse af virkelighed. Når man arbejder indenfor livsverdenparadigmet, med forudsætninger om, at den sociale virkelighed er socialt og subjektivt konstrueret, må man tage udgangspunkt i en kvalitativ metodologi, og i metodikker der er i stand til at fange fænomenet og de subjektive forhold, som man er interesseret i.

Handling, Interaktion & Intersubjektivitet

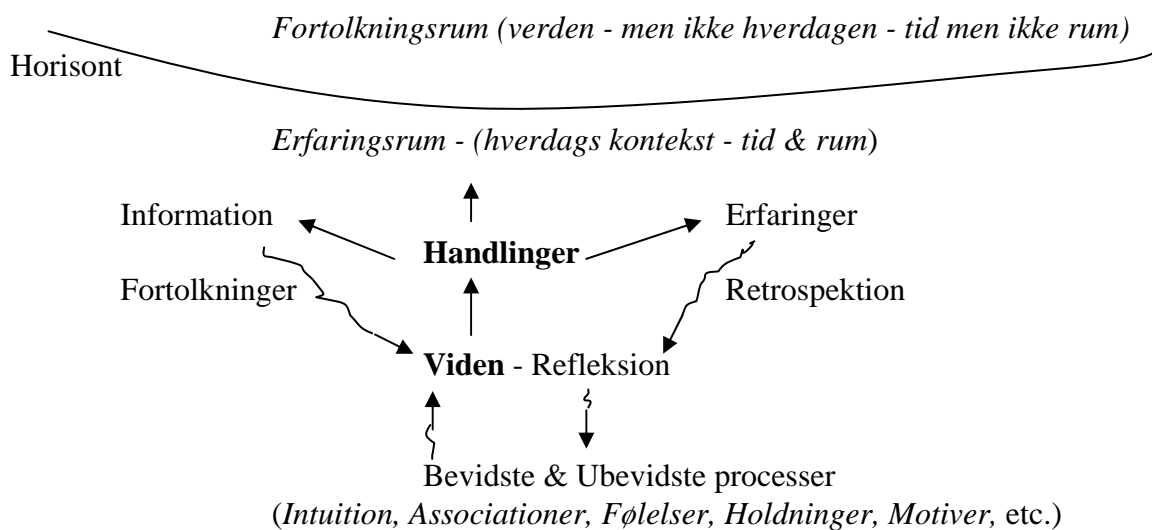
Empiriske undersøgelser i anvendelse af kvalitative metoder indebærer et dualistisk fænomen: på den ene side, er man interesseret i aktørers forståelse af handlinger og kontekst; hvordan de skaber deres hverdagsvirkelighed gennem interaktion og intersubjektivitet. På den anden side, indebærer forskningstilgangen at man selv handler og interagerer, og prøver og opbygge en intersubjektivitet med de aktører der er selve forskningens genstand. Udgangspunktet i forståelse må derfor være handling og viden. Dette er centralt, dels i en forståelse af aktører og af organisering, og dels i relation til livsverden paradigmets ontologi og epistemologi, og hvad samfundsvidenskaben må omhandle og bør fokusere på.

De centrale forestillinger om begreber og sammenhæng kan forstås på følgende måde, - både i relation til aktørernes livsverden og til forskerens livsverden og i forsøg på at forstå aktørerne:

⁶ Se Kant 1787/1929

⁷ Jf. Gadamer.

Figur 1. Vidensudviklingsprocessen

Diskussionen af koblingen mellem handling og viden er tæt knyttet til erfaring, så som Gadamer og Schutz diskuterer og forstår det. I en udvikling og undersøgelse af aktører skal det forstås i deres meningskonteksts. Dette kan forstås på følgende måde:

Handlinger kan ses som **noget**, den handlende aktør **foretager** i og ved den sociale verden, aktøren lever i, og som har en tidsmæssig dimension med en begyndelse og en slutning for aktøren. Med **noget** menes det typiske eller typificerende ved handlingen. Handlinger er som andre fænomener forståelige i kraft af at kunne genkendes. Man genkender i observationen af trækkene i en aktørs handling, som svarer til trækkene fra tidligere erfarede handlinger, og den observerede handling opfattes følgelig som værende af samme kategori. I **foretager** ses det særlige ved handlinger, at de bygger på intentionalitet. Den handlende har et bestemt mål, og for at nå dette mål udfører han en bestemt handling.

Handlinger kommunikerer således ikke bare sig selv i bestemte, genkendelige entiteter på samme måde, som det er tilfældet med fysiske genstande. De kommunikerer også en hensigt, som den handlende har, og som vil kunne opfattes af iagttagere.⁸ Dette skal forstås ud fra, at aktøren har en hensigt og nogle fantasier af sin handling, inden han handler.⁹ Men først retro-

⁸ Sørensen 1988a, p 40.

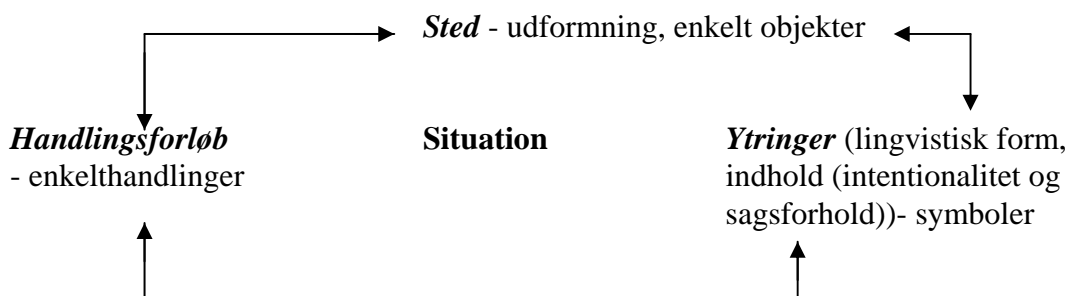
⁹ Jf. Schutz.

spektivt kan han forstå sin handling og dens konsekvenser. Det vil sige, der er en forskel mellem, hvad han prøver på at opnå, og hvad han rent faktisk opnår. Samtidig skal en handling ses både i en kontekst og som en enkelthandling i et større handlingsforløb, som herved kan betragtes som sammenhængsskabende for den enkelte handling.

Subjektive opfattelser er væsentlige for interaktionen, både for den handlende person, der har en idé med sin handling, og for andre, der skal fortolke den og reagere i overensstemmelse med fortolkningen. Interaktion skal derfor forstås som en situation, hvor vi har to sammenhængende handlinger: A's handling orienteret mod B, og B's handling orienteret mod A, og to fortolkninger; A's fortolkning og B's fortolkning af handlinger og af interaktionssituationen. Det er altså altid interaktion om noget i en situation, hvor begge aktører er orienterede mod dette noget og forståelse af det og hinanden.

Interaktion foregår i en situation, og forståelse af en situationen kan udtrykkes på følgende måde.

Figur 2. Situation (Sørensen 1988a, p 77)

I et interaktionsperspektiv er det ikke de adskilte dimensioners overkategorier, som sted, handlingsforløb eller ytringer, der er umiddelbart relevante, men derimod en lokal helhed af sammenhæng på tværs af de tre dimensioner. En sådan lokal helhed kan betegnes som en situation. En situation er med andre ord en helhed af et bestemt sted med en bestemt prototypisk udformning, bestemte handlingsforløb og bestemte ytringstyper, både anskuet ud fra udtryksaspektet i form af en bestemt lingvistisk udformning og ud fra indholdsaspektet med en bestemt intentionalitets- og sagsmæssig meningsammenhæng.

Ytringer i en situation er ikke et udtryk for brug af et regelsæt. Ytringer og handlinger i interaktion, hvor aktørerne er fleksible og situationstilpassede er kun mulig i kraft af, at individet

med sin bevidsthed og refleksivitet ”kommer ind” med udtryk og forståelse. Det er individets bevidsthed om den andens hensigt og øvrige situative omstændigheder, der gør at ytringen forstås på en bestemt måde; og ikke primært objektivt konstaterbare forhold ved ytringens udtryk. Det betyder igen, at den sidste, afgørende konstitutive instans er individet selv og ikke de objektive udtryk. Den refleksive anvendelse gør sig gældende på to niveauer:¹⁰

(1) *Det konstitutive niveau*, hvor det drejer sig om fastlæggelse af et bestemt fænomens art. Et hvilket som helst udtryk, en genstand, en handling, en ytring eller en situation, har ikke uden videre betydning som værende af en bestemt art i kraft af træk ved udtrykket selv, men i kraft af en tolkning¹¹.

(2) *Det udførelsmæssige eller prototypiske forventningsniveau*. Disse regler er på et "lavere" niveau forstået på den måde, at det ikke drejer sig om, hvorvidt et fænomen er af en bestemt art, men om, hvordan det er af en bestemt art. Det drejer sig om fænomenets specifikke træk i relation til det prototypisk forventede.¹²

Den forståelse og den viden aktøren skaber, kan forstås som virkelighedsbilleder¹³. Viden er ikke "objektive" sandheder, men billeder og opfattelser der er grundede i subjektiv og intersubjektiv forståelse af nogle forhold, i et bestemt kontekst. Viden forstås derfor i forbindelse med handling. Objektivitet i dette skal derfor ses i relation til intersubjektivitet og kendskab og viden om fælles regelset og sprog, herunder symboler. Det vil sige, gennem handlinger og interaktion objektiviteres ytringer og udtryk om situationer og fænomener. Intersubjektivitet handler derfor om hvordan individer kan opbygge en fælles forståelse om noget, så de forstår det samme om det samme.

Hvordan kan aktører i den sammenhæng blive enige om, hvad et bestemt udtryk eller en ytring betyder? Det kan de heller ikke. Men hovedreglen er, at deltagerne er enige, og i de tilfælde, de ikke er det, blive de det som regel hurtigt. Man finder som regel hurtigt ud af, at man

¹⁰ Sørensen 1988a, p 88.

¹¹ Jf. Husserl, Schutz og intentionalitets diskussionen.

¹² Jf. Husserl's fænomenologiske metode - *epoché*.

¹³ eller hvad Schutz benævner *finit meningsprovinser*.

hørte et ord forkert, og det er som regel ukompliceret at ændre ens situationsforståelse ud fra en korrigeret viden om situationen. Man bliver enige om forståelse af meningen, hvilket ikke er det samme som holdningsmæssig enighed. Denne intersubjektivitet og enighed om meningsforståelse opbygges gennem at aktørerne interagerer med hinanden, hvor de må opbygge en fælles forståelse fra grunden, baseret på udviklingen af et fælles sprog, så de er enige om hvad de udtryk de anvender i kommunikationen betyder.

Denne diskussion af interaktion og intersubjektivitet kan ses i Schutz diskussion af aktørernes *reciproke perspektiver*: at aktørerne møder hinanden i en *naturlig indstilling* - går ud fra de grundlæggende ligner hinanden på den måde, at de i samme situation forstår og handler på den samme måde - de sætter sig i den andens sted, som Mead udtrykker det.¹⁴

2. FORSTÅELSE & VIDENSPRODUKTION

Formålet med anvendelsen af kvalitative metoder er, ligesom indenfor alt andet videnskabeligt arbejde, at producere viden om noget bestemt. Det centrale indenfor den kvalitative tilgang er forståelsen - man vil opnå forståelse af noget: af noget virkeligt i virkeligheden. Emnet er forståelse af det almindelige hverdagsliv - nogle aktørers livsverdener.

Dette udgangspunkt tager sit afsæt i en forståelse af aktørens orientering og handling i livsverden. For at kunne handle og fungere i samspil med andre, må det enkelte individ kunne orientere sig og handle på basis af en oplevelse af meningsfuldhed eller forståelse af omverden, og denne forståelse må være delt med dem, individet interagerer med. Sammenhængen mellem konceptualiserede forestillinger og virkeligheden er således, at virkeligheden "svarer tilbage" og korrigerer forkerte eller ubrugelige billeder. Jeg er til verden sammen med andre. Jeg kan derfor ikke handle uden at tage hensyn til det faktum, at andre er til. Min fri vilje er baseret på at de andre er til. Mine (meningsfulde) handlinger får altid konsekvenser; for erfaring eller/og for interaktionen. Det er derfor (disse yderligere) erfaringer i situationen der korrigerer de billeder jeg har af virkeligheden. Billedet er på denne måde altid foreløbigt. Så længe det ikke modsiges, vil det fortsat tjene som udgangspunkt for formodninger om virkeligheden og handlinger baserede på disse formodninger. Men modsiges disse formodninger, tvinges jeg til at korrigere

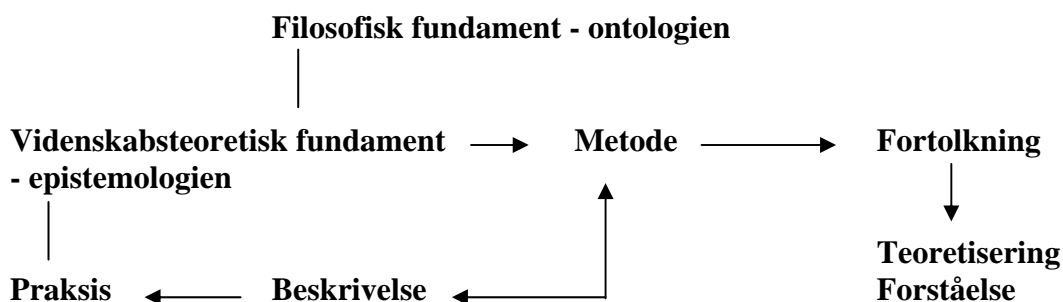
¹⁴ Jf. Mead 1962.

billedet - ændre mine konceptualisere forestillinger og deres organisering.¹⁵

Dette lægger derfor op til, at forskningstilgangen er at forstå mennesker som subjektivt handlende og at fortolke disse handlinger og meninger. Som forskningsideal kan man derfor sige, at det følgende er selve forskningen¹⁶:

Dette skal ses i opposition til det objektivistiske ideal om at afdække og forklare (natur-) love, samt at kunne forudsige. Idealet er i stedet: at forstå mennesker i situationer, og hvordan de skaber disse, ikke at forklare og forudsige hvordan situationer determinerer mennesker. Idet intentionalitet og intersubjektivitet konstituerer virkeligheden - og at virkeligheden er multipel - kan man kun forholde sig til i forståelse til mennesker og situation og til en forståelse af historien, aldrig til fremtiden. Det vil sige, vi kan ikke sige noget om en fremtid, kun noget om nogle forestillinger af en mulig fremtid, og noget om de projekter og fantasier nogle aktører har om denne. Virkeligheden, som den enkelte aktør oplever den, kan aldrig blive forstået fuldt ud, man kan kun producere en beskrivelse af den så "tæt" på aktøren og med en så stor dybde som mulig. Skitserer man dette, set forskningsprocessen således ud:

Livsverden

¹⁵ Sørensen 1988a, p 101.

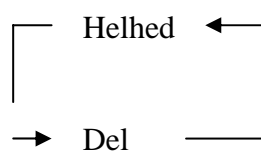
¹⁶ hvilket er den hermeneutiske spiral.

På denne måde er forskning et billede af virkeligheden, men samtidig en forenkling og en fortolkning, og dermed **ikke** virkeligheden. Det er forskerens fortolkning af det, han oplever, som han teoretiserer. Det vil sige, **forskeren teoretiserer oplevelsen og ikke virkeligheden**. Derfor er bevidstheden af ens filosofiske og metodiske fundament central: den måde, hvorpå man søger at forstå den fortolkning, man kommer frem til - selve erkendelsen og refleksionsprocessen. Det er forskerens bevidsthed, det handler om i erkendelsen af de subjekter, han interesserer sig for. Det er derfor forskerens opgave at synliggøre denne oplevelse og teoretisering - vise hvordan oplevelsen konstituerer sig, og hvordan logikken i teoretiseringen konstituerer sig.

2.1. Den Hermeneutiske Spiral

Man kan sige, på det almene plan, at den hermeneutiske forståelsesform og kvalitative metode fremtræder som en reflekterende metodeforståelse. Forståelse og tolkning kan ses i diskussionen af den hermeneutiske cirkel og spiral. Dette ses i hermeneutikkens flere udlægninger af forståelse og fortolkning, hvor f.eks. Dilthey repræsenterer Hel-Del diskussionen og den hermeneutiske cirkel - *Verstehen*. Medens Gadamer repræsenterer *spiralen*, forståelse gennem diskussion af fordomme, erkendelse og horisont sammensmeltning.

Verstehen ses i Dilthey og Weber's hermeneutik som indlevelse i andre individers forståelse og med fokus på forståelse af meningsbaggrund. I den hermeneutiske cirkel forstås delene ud fra helheden og omvendt. Det vil sige, at meningen ved en del kan kun forstås hvis den sættes i forbindelse med helheden.

Hvad der er "del" respektive "helhed" har gennemgået en betydelig ekspansion gennem hermeneutikkens udvikling.¹⁷ "Del" var fra begyndelsen et tekst sted i Bibelen eller i en antik, klassisk forfatteres bog. Tekstfortolkningen i dette og den hermeneutiske metode blev efterhånden overført til fortolkning af alle tekster og til det talte ord. "Helhed" blev ligeledes formålet for successive generaliseringer. Fra Bibelen eller en antik græsk bog bevægede

¹⁷ Jf. eks. Alvesson & Sköldberg 1994, pp 114.

interessen sig til at også omfatte forfatteren bagved værket; hvis man for at forstå et tekststed må sætte dette ind i sit sammenhæng, så bør dette også inkludere forfatteren. Forfatteren kan ikke ses isoleret, men må sættes ind i sin samfundsmæssige kontekst, osv.

En anden udvikling er at tolkningen blev alt mer forbundet med *empati*, at leve sig ind i (tænke sig ind i, føle sig ind i) den handlendes (skrivende) situation. Man forsøger med fantasiens hjælp sætte sig ind i aktørens sted, for at der igennem kunne forstå betydningen af handlingen. Tanken er, at et individs sind/bevidsthed ikke er mulig at analysere ude fra, fra en anden individs fornuft: alene en "genkendelsesintuition" kan fuldt ud tilegne sig et andet menneskes mentale univers. Gennem det, at denne empati, kompletteres med fortolkerens bredere (eller i hvertfald anderledes) viden er det muligt for ham at forstå aktøren bedre, end hvad denne selv har gjort. Dette skal forstås bredt, alt fra at nogle mener at man rent faktisk kan sætte sig ind i den andens mentale univers¹⁸, over til, at det handler om at stille andre spørgsmål til aktøren og anlægge andre synsvinkler.¹⁹

Kvale refererer Radnitzkys fremstilling af den hermeneutiske udlægning af tekster ud fra 7 principper for meningstolkning:²⁰

Det første princip om kontinuerlig vekslen mellem dele og helheder følger af den hermeneutiske cirkel. Ud fra en indledende ofte vag og intuitiv global opfattelse af teksten som en helhed så tolkes de enkelt dele, hvorefter tolkningen af delene igen relateres til helheden, osv. I denne hermeneutiske tradition anses cirkulariteten ved meningstolkning ikke for nogen ond cirkel, men snarere for en frugtbar cirkel (eller rettere spiral), som indebærer muligheden af en kontinuerlig udvidet meningsforståelse. Problemet er at ikke falde ud af cirkulariteten ved meningsudlægningen, men at komme rigtig ind i cirkelen.

Et andet princip er, at tolkningen af mening standser, når man er kommet frem til en god *Gestalt*, til en indre sammenhæng i teksten, og som er fri for logiske modsigelser.

Et tredje princip er en testning af deltolkninger mod den globale mening af teksten som helhed, og muligt også med tekster af samme forfattere.

Et fjerde princip er tekstens autonomi, teksten skal søges at forstås ud fra sig selv ved at

¹⁸ hvilket bl.a. Schutz kritiserer kraftigt

¹⁹ Jf. Gadamer

²⁰ Kvale, pp 231, i Andersen (red) 1990.

udlægge, hvad teksten selv udsiger om et tema.

Et femte princip er den hermeneutiske udlægning, som forudsætter en viden om emnet for den tekst, man tolker.

Et sjette princip går ud på, at der ikke eksisterer nogen forudsætningsløs tolkning af en tekst. Den der tolker kan ikke i momentet bevæge sig bort fra den forståelsestradition, han lever i. Den, som tolker teksten, kan imidlertid søge at gøre sine forudsætninger for tolkningen eksplicitte og prøve at bevidstgøre, hvorledes bestemte spørgsmålsformuleringer over for en tekst allerede specificerer, hvilke svarformer der er mulige.

Et syvende princip udsiger, at enhver tolkning indebærer en fornyelse eller kreativitet. Fortolkningen går ud over det umiddelbart givne og beriger forståelsen ved at bringe nye nuancer og sammenhænge frem ved teksten, hvorved dens mening udvides.

En ny version af den hermeneutiske mening kan ses i Heidegger's og Gadamer's diskussioner: at forstå forudsætter forforståelse, men forforståelse er samtidig en forhindring for forståelse. For at forhindre denne onde forståelses-cirkel må man, som Gadamer viser, alternere mellem indtrængende i den fremmede verden og tilbagekobling til vores eget referencesystem. På denne måde kan vi successivt forstå det fremmede referencesystem, samtidig som det leder til at vi i en proces reviderer og/eller beriger vores eget: det sker en "sammensmeltning af horisonter". Det er netop gennem sproget denne formidling sker; det er gennem sproget vi når den hermeneutiske erfaring, den grundlæggende forståelses relation som den oprindelige hermeneutikken udforskede. Dette kan kun ske hvis vi placerer os i en dialog-situation med teksten.

Alvesson & Sköldberg ser den hermeneutiske proces på følgende måde:²¹

Det begynder med at vi stiller spørgsmål til en tekst. Spørgsmålene er centrale - vi står ikke i en stum forundring overfor teksten og håber at noget springer frem, men tager initiativ og indleder en dialog med teksten. Vi må først og fremmest sætte os ind i forfatteren til teksten. Gennem at man selv går ind som imaginær deltager i tekstens meningsfulde handlinger blæser man liv i død materie og får teksten betydning at ekspandere. Indlevelsen (*empathien*) tredje funktion er herefter, at gennem interpoleringer og koblinger mellem interpoleringer spinde et net mellem de provisoriske noder af fakta som etableres gennem tolkning. Gennem en slags *a priori*

²¹ Alvesson & Sköldberg 1994, pp 162.

fantasi skaber vi dette net som forbinder de relative fixpunkter "fakta" udgør. Dette imaginære net anvender vi til at bestyrke eller afkræfte "fakta" (som altså ikke givne på nogen måde, men altid justerbare tolkningsresultater).

Det næste led i processen er at undersøge aktørernes grundlæggende forståelses situation, i eksistentielle termer (f.eks. valg (beslutning), frihed, muligheder, intentionel tid/rum - verdener, angst, meningsløshed, etc.).

Derefter går vi over til teksten som sådan og undersøger dets poetik, med hensigt på dels eventuelle underliggende rodmetaforer²², dels dets narrative²³ dybdestruktur (forskerens egne metaforer kommer også ind i billedet, i form af fordomme, hvilke bør ændres eller forbedres under den hermeneutiske proces). De skjulte fortællings konventioner styrer tekstens version af hændelser: det gælder både niveauet af enkelte handlinger og niveauet af den overordnede intrigue ("plot"). Dette kan selvfølgelig anvendes, ikke bare på tekster, men også på handlinger i praksis. I studie af meningsfulde handlinger som tekst undersøger man på aktørniveauet, aktørens intentioner bagved handlingen; på "tekstens" niveau handlingen frigjort fra aktørens (-ernes) intentioner – f. eks. hvilke rodmetaforer og narrative strukturer handles der ud fra?

Derefter er man inde på den side af teksten der vender sig mod læseren, dens kommunikative eller retoriske aspekt, som også er et refererende aspekt: man anvender det åbne spørgsmåls taktik og intensiverer denne til at "banke på" teksten linje for linje indtil den åbner sin verden for os. I forståelse af denne verden tager vi vores egne referencerammer, vurderinger etc. med, men gennem sproget som fælles medium bliver det ikke to uforenelige verdener (subjektets og objektets) som mødes, men en "sammensmeltning af horisonter"²⁴. Dermed fremkommer historiciteten: enhver modtagende af en tekst er af nødvendighed tidsbunden, selve tekstens mening og de spørgsmål vi stiller den, kommer i grund at forandres afhængig af den tid vi lever i.

Endelig kommer vi frem til tekstens egen grundlæggende, men uudtalte spørgsmål: hvilket er det tavse spørgsmål som teksten ikke stiller selv, men som ligger under hele dets eksistens, dets *væren*? Dette er afsløringens strategi, hvor spørgsmålet er, er der en mening i teksten, og i givet fald hvordan udtrykker den sig? På denne måde er man tilbage ved ud-

²² dvs. de basale metaforer.

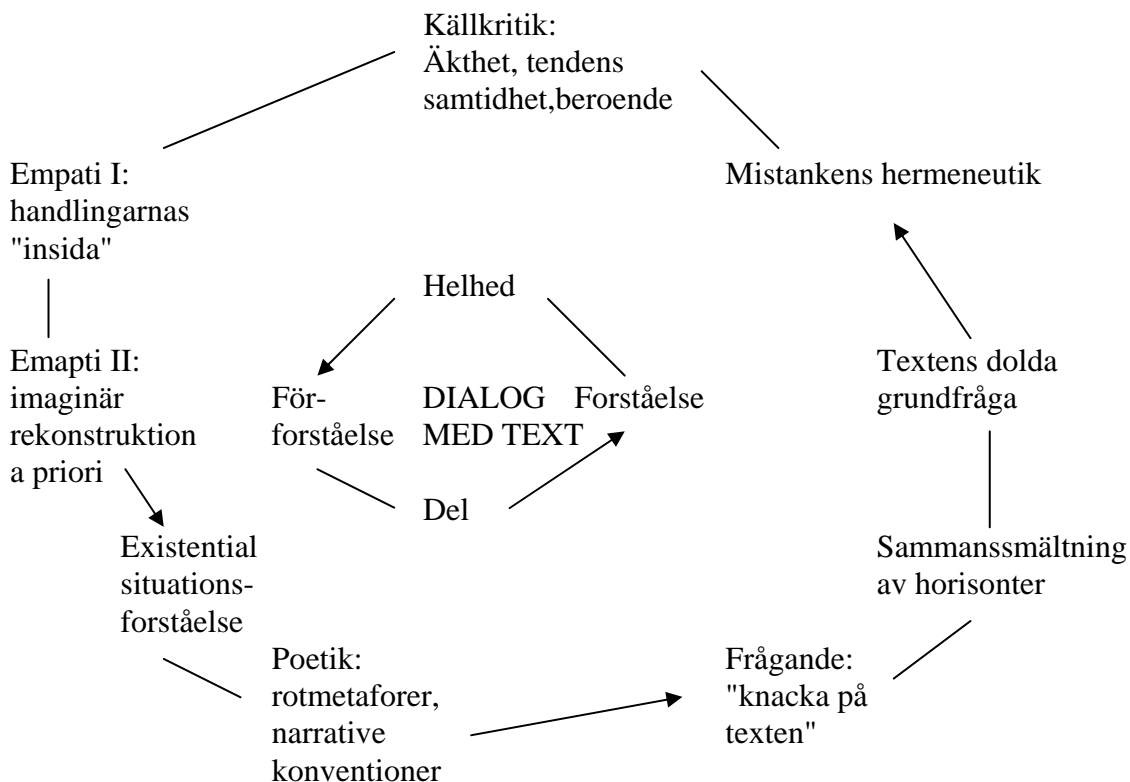
²³ dvs. fortællingens fremadskridende handling.

²⁴ Jf. Gadamer 1993.

gangspunktet - intentionerne ved forfatteren, og cirkelen er lukket. Den er dog ikke endelig afsluttet, idet man kan blive ved med cirkelbevægelsen i analysen af teksten, ved hjælp af de forskellige hermeneutiske perspektiver man ønsker at lægge på den.

Følgende figur kan ses sammenfatte det Alvesson & Sköldberg benævner som den hermeneutiske processens maksimale ambitionsniveau.

Figur. 3. Den hermeneutiska processen. Maximal ambitionsnivå. (Alvesson & Sköldberg 1994, p 165)

De betragter denne undersøgelses proces som en "maxivariant", og ser den kun som en inspirationskilde, som en slags helhedsbillede over forskningsfeltet og processen. De mener, at den indre cirkel skal bibeholdes i alle undersøgelser, dvs. alterneringen mellem tekstens del og dens helhed²⁵ og mellem forforståelse og forståelse²⁶. En vigtig følge af dette bliver at "fakta" aldrig er rene, uformidlede, oprindelige, fakta er altid formidlede, resultater af tolkninger. Det

²⁵ det de benævner som objektiverende hermeneutik; se Dilthey & Weber.

²⁶ hvad de benævner som den aletiske hermeneutik; se Gadamer.

centrale bliver i stedet forståelse af tekster, i bogstavelig forstand. Til denne forståelse kommer vi aldrig forudsætningsfrie men har altid en forforståelse med os, som vi anvender i tolkningen af tekster, og som kommer at ændre sig i løbet af processen. Først her fremspringer fakta. Fakta må også indsættes i den anden del af den hermeneutiske cirkel, den som peger på alterneringen mellem del og helhed. Fakta bliver først fakta når det står i relation til det større sammenhæng hvori de indgår.

2.2. Refleksion & Erkendelse

Som det er fremgået, har selve forståelsesaspektet en lang historisk tradition, og med mange forskellige meninger om hvordan forståelse og metode kan opfattes. Men det centrale i alle disse holdningstraditioner og forståelser er forskeren og hans placering i relation til det *at forstå*. Det centrale i at forstå handler om erkendelsesprocessen, og dermed refleksionen.

Refleksion kan i kvalitativ undersøgelse ses som et dualistisk fænomen, idet refleksionen, optræder og bliver central både ved forskeren men også ved det subjekt han er interesseret i og er i dialog med. Refleksion handler om at granske i forudsætningerne for sin aktivitet og at undersøge hvordan personlig og intellektuel involvering påvirker interaktionen. Når man reflekterer søger man overveje præmisserne for sit eget tænkende, observerende og sproganvendelse.²⁷ Det handler om hvordan vi konstruerer en mening og en forståelse af noget i et kontekst. Det er at stille spørgsmål ved sin egen måde at tænke - forholde sig til sig selv, på samme måde, som man forholder sig til den anden man vil forstå. En selvkritisk indstilling af erkendelsesprocessen.

Som Schutz diskuterer, kræver denne refleksion at handlingen er gennemført: det er kun retrospektivt vi kan forstå meningen og erfaringen. Dette bliver derfor også i den kvalitative metodologi koblet til distance, eller mere korrekt, til et alternerende mellem interaktion og tilbagetrækken, hvor man danner overblik og reflekterer over interaktionen.

Man kan også tale om en "hvilende" refleksion: at man lader bevidstheden "køre af sig selv", for at refleksionen netop kan komme til udtryk som *a-ha* oplevelser - som spontan indsigt. Vi har alle, haft den oplevelse, at helt pludseligt, uden at vi direkte bevidst går og tænker på noget, kan se "det" og får derfor forståelse for og kan gennemskue problemstillingen. Jeg selv f.eks. oplever dette, en gang imellem, når jeg går og arbejder i stalden, kører bil til arbejdet, eller

²⁷ Jf. Alvesson & Sköldbberg 1994, p. 321.

når jeg er ved at falde i søvn om aften, efter at jeg hele dagen har gået og arbejdet med en eller anden problemstilling.

Man kan med dette in mente sige, at den kreative proces, som refleksion også er, ikke altid kan lægges i faste rammer eller tvinges frem. Den er kreativ i kraft af det spontane, men også fordi man får en distance til fænomenet og kan forholde sig til det på en reflekterende måde.

Refleksion og erkendelse kræver også en sproglig beherskelse og bevidsthed. Sproget er netop det centrale i at tænke og i kommunikation; uden dialog med os selv eller med andre sker der ingen refleksion. Og en nuanceret dybere refleksion, bliver netop det i kraft af et udviklet bevidst sprog, og refleksion over dette sprog. Forståelse af livsverdens nuancerede og multipel virkelighed kan kun fanges og kommunikeres ved sprog (bredt forstået). Som meningsfuld handling er også refleksion og sprogbevidsthed en proces, hvor man forholder sig til sig selv i en retrospektiv introspektion.

3. EKSEMPEL PÅ METODOLOGIER

I det følgende vil jeg beskrive tre forskellige kvalitative metodeopfattelser, og hvordan de ser på kvalitative undersøgelser. De bygger alle tre på opfattelser der udspringer/stammer fra livsverdendiskussionen. Formålet med dette er at vise sammenhængende forestillinger om kvalitative undersøgelser og metodologi.

3.1. Den Begrebslige-Induktive Kundskabsmodel (Eneroth)

Eneroth's (1984) opfattelse af kvalitativ metode er at: en kvalitativ metode er en metode som har til formål at beskrive et fænomens kvaliteter. Kundskaben i dette er fænomenets kvaliteter - de kvaliteter der tilsammen karakteriserer fænomenet, dvs. som gør at man kvalitativt kan adskille det undersøgte fænomen fra andre fænomener.²⁸ Den kvalitative metode tager udgangspunkt i et reelt virkeligt fænomen, som den vil skabe et begreb om: den sættes i sving over for noget som man vil vide hvad er (kvalitativt). Udgangspunktet er de observationer man gjort og gør om fænomenet "ude i" virkeligheden, og målet er at indsamle og ordne disse observationer til noget der er begribeligt, dvs. skabe sig et begreb om fænomenet - der dækker de unikke kvaliteter i fænomenet. Eneroth opfatter dog dette i forhold til ambitioner om at man skal søge at opnå

²⁸ Jf. Husserl's diskussion af *essentia*.

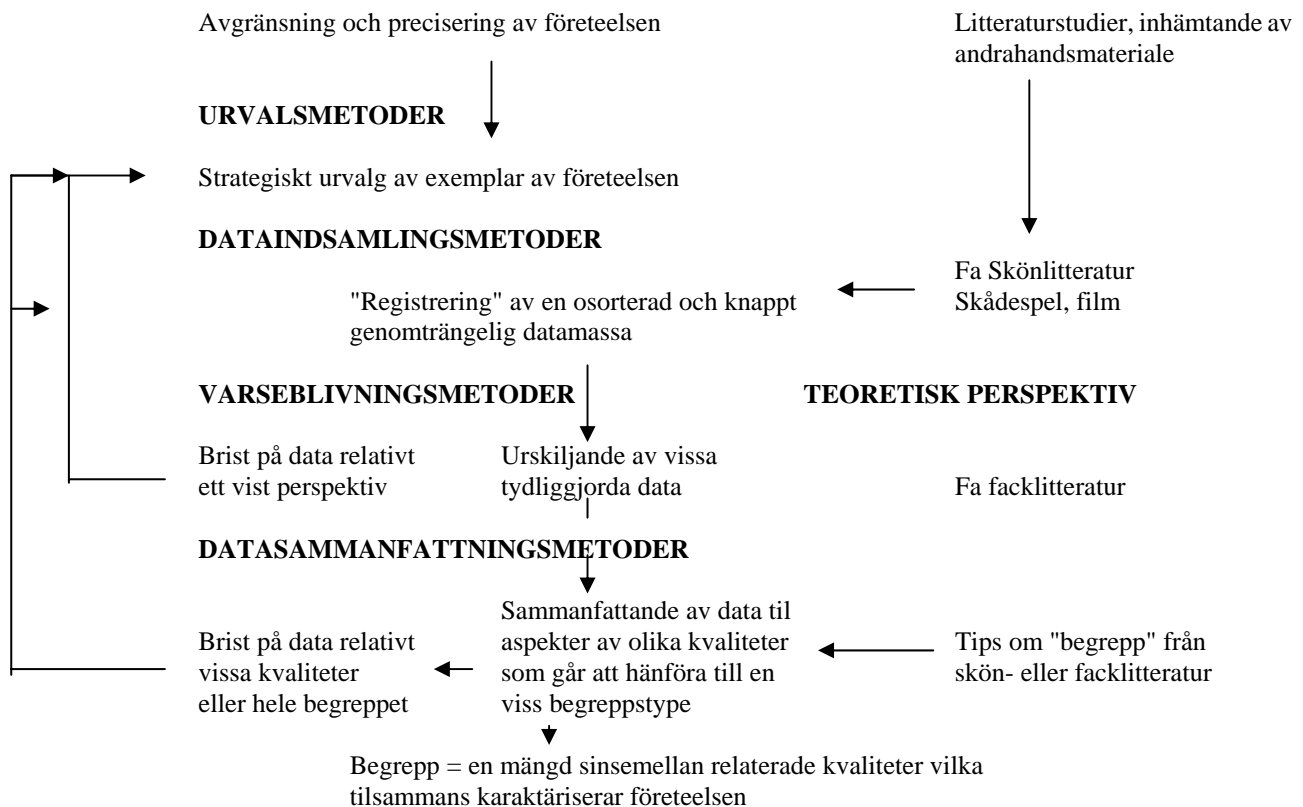
idealet, men hvilket dog er vanskeligt i praksis. Han opstiller ideal modellens kundskabstrin som følgende:

Ideal modellens kundskabstrin

- 1) Tage udgangspunkt i virkeligheden, og afgrænse det fænomen man er interesseret i. Man begrænser sin undersøgelse til en vis type af fænomener man er interesseret i, eller til nogle bestemte forhold i disse fænomener. Denne første fase betyder, at man navngiver, overfladisk identificerer og afgrænser det fænomen man er interesseret i, med spørgsmål som: "Hvad er egentlig dette fænomen for noget?"; "Hvad kendetegner det?"; "Hvilke kvaliteter adskiller dette fænomen fra andre fænomener?".
- 2) Konfrontation med fænomenet, på en måde så at så mange aspekter som muligt viser sig (et strategisk udvalg). Man kan ikke undersøge alle "exemplar" af fænomenet, så man bliver nødt til at vælge nogle. Dette skal foregå strategisk, så at muligheden for at møde så mange forskellige sider af fænomenet øges.
- 3) Interaktion (konfrontation) med fænomenet. Indsamling af "data" på en ustruktureret/"planløs" måde, med det formål at producere en usorteret datamængde. Det handler om at skabe så "mange" data som muligt om fænomenet: både *sansedata*, dvs. observationer og *forståelsesdata*, dvs. hvor man arbejder mod forståelse af de forskellige betydninger fænomenet giver udtryk for.
- 4) Anlægge en bevidst synsvinkel, et teoretisk "vareblivnings perspektiv" (opmærksomhed) på datamængden. Det vil sige, en bevidst teoretisk forholdende til analysen og nogle aspekter blandt dataene, hvor man søger at analysere disse ud fra en bestemt og afgrænset teoretisk vinkel. Men med fastholdelse af data som udgangspunktet men fokuseret på nogle bestemte aspekter ved disse.
- 5) Sammenstilling af dataene (datasammenfatningsmetode). Sammenfatte data og fore tage begrebssammenstillinger. Begrebsdannelsen foregår i to trin: først sammenfattes dataene til et antal af kvaliteter med nogle aspekter som hvert data er et konkret udtryk for, og hvor disse kvaliteter går at henføre til samme type af begreb. Derefter organiseres kvaliteterne sammen, arrangeres så et begreb om fænomenet fremtræder.

I en undersøgelse ser Eneroth følgende som en god oversigts model for forskningsprocessen.

Figur 4. Den begrepsligt-induktiva modellen (Eneroth 1984, p 58)

3.2. Aktørsmetoden (Arbnor & Bjerke)

Arbnor & Bjerke's (1981/1977) kvalitative metodologi til at undersøge den socialt konstruerede virkelighed benævner de aktørssynsmåden (aktørs synsättet). Det grundlæggende perspektiv i denne er følgende, hvilket de i øvrigt opfatter som en social fænomenologi:

- 1) Den sociale virkelighed kan betragtes som et **sprogspil**, hvor betydningsbestemmelsen af forskellige fænomener er vigtigt at studere.
- 2) Virksomhedsøkonomi er en **humanistisk videnskab**, idet den sociale virkelighed konstrueres af mennesker.
- 3) Den sociale virkeligheds konstruktion karakteriseres af forskellige **dialektiske processer**.
- 4) **Hverdagsvirkeligheden** er fundamentet for en forståelse af den sociale virkelighed.
- 5) Mennesket ses som **fortolkende** og **handlende**.
- 6) Det kræves en teoretisk artikulerende **overensstemmelse** mellem virkelighed og synsmåde.

Kraven til vidensudvikling er at den skal sigte mod nyorientering. Teorien og teoriudvikling ser man som værende integreret i den praktiske udvikling.

Opfattelsen i dette er, at virkeligheden er en social konstruktion, hvor mennesket (den producerende aktør) og virkeligheden (det producerede) befinder sig i et dialektisk forhold²⁹.³⁰ Viden ses som værende individafhængig og kan kun fanges gennem en beskrivelse af aktørernes handlinger, oplevelser og tolkninger af virkeligheden. Man søger at forstå og beskrive dialektiske forhold og aktørernes situation. Det vil sige flertydige sammenhænge, som fortløbende fortolkes og dermed får forskelligt indhold og betydninger.

I deres tanker om metodologi bygger Arbnor & Bjerke bl.a. på *Verstehen* begrebet med reference til Weber, og betragter det som en almen måde at tænke på med flere forskellige betydninger.³¹

(1) Verstehen kan siges at være en teoretisk "metode", hvor begrebet beskriver "metodens" relation til den subjektive logik og måden at fange denne. Denne "metode" indebærer således, at observere og teoretisk tolke hvad som er subjektivt logisk.

(2) Verstehen er en måde at tænke på gennem at tolke forskellige niveauer i den sociale virkelighed. (Tolkningsmetode for hverdagsvirkelighed, den bureaukratiske virkelighed og den videnskabelige virkelighed.)

(3) Verstehen giver tillige en konkret arbejdsvejledning, dvs. giver retningslinier for hvordan man bør optræde og "udnytte" aktører samt erholde sproglige beskrivelser for at fange den subjektive logik.

Den sociale virkelighed man vil undersøge består af både subjektiv virkelighed og en objektiv hverdagslivsvirkelighed. Mennesker handler ud fra fortolkning af den virkelighed. Aktørssynsmåden tager dermed udgangspunktet i undersøgelsesmetodologien, hvor der opbygges en sammenhæng mellem tolkning (at tilskrive handlingerne mening) og handling. I den subjektive logiks termer søger aktørforskningen fange dette sammenhæng, som er karakteriseret for mennesket som et fornuftigtstyret socialt væsen. Det handler derfor om indsigt og forståelse af forskellige aktører (f.eks. virksomhedsledere, forskere). For at skabe en sådan forståelse kan forskeren anvende forskellige sprogudviklingsinstrumenter, som forenklinger, analogier,

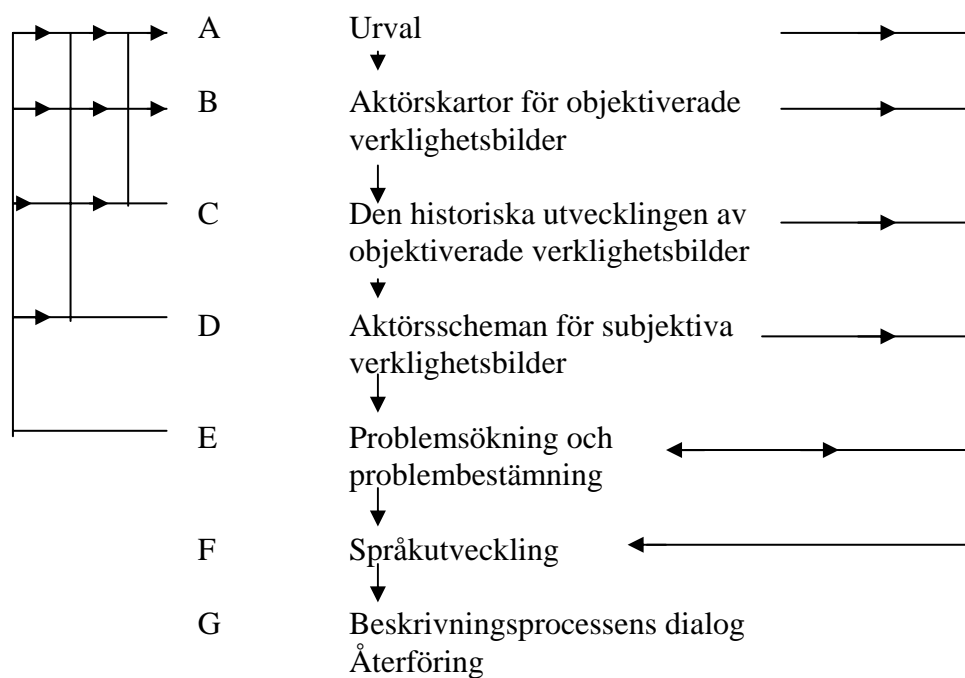
²⁹ Arbnor & Bjerke 1981, p 13.

³⁰ Jf. også Merleau-Ponty 1994; Berger & Luckmann 1990.

³¹ Arbnor & Bjerke, op cit, p 156.

metaforer, overensstemmelses begreber, teoretiske idealtyper, mm. Disse anvendes både beskrivelsesmæssigt og som kommunikationsinstrumenter for transformation af forståelse til forskellige aktører. For netop at frembringe indsigt og forståelse kræves det kommunikation og kontakt. Dialogen bliver derfor central ved Arbnor & Bjerke's aktørsmetode. De opstiller en principiel undersøgelsesplan for at illustrere hvordan en aktørorienteret synsmåde forestiller sig forskningsprocessen:

Figur 5. En principiel undersøgelsesplan (Arbnor & Bjerke 1981, p 200)

Undersøgelsesplanen skal opfattes som både en processuel tilgang, byggende på den hermeneutiske spiral, og som en dialektisk proces byggende på engagement og distance i studiet af organisatoriske fænomener og problemstillinger. Forløbet forstås på følgende måde^{32 33}:

³² op cit, pp 201.

³³ Jf. også begrebsdiskussionen i afsnit 5. af forskellige beskrivelses begreber til at fange den sociale konstruktion.

A Urvalg

- Engagement 1: Udvalg af strategiske vigtige aktører med udgangspunkt i noget initialt angivet problemområde. Rekommandation af andre betydende aktører.
- Afstand 1: Hvad betyder disse rekommandationer som sådan og hvilke betydninger gemmer sig i dem?
- Engagement 2: Nye aktører vælges med udgangspunkt i den opnåede forståelse. Yderligere udvalg af aktører sker med udgangspunkt i "objektive data", dvs. alder, position i virksomheden, etc. Udelukkende ud fra en diskussion om hvad betydende aktører gør og hvad type af information de kan generere.
- Afstand 2: Tolke rekommandationer - se om det er muligt at finde aktørgrupperinger. Hvorfor rekommanderer nogen som vedkommende gør?
- Engagement 3: Kontrollere aktørgrupperingerne: stemmer antagelserne man har gjort om disse grupperinger?
- Afstand 3: Vurdere og tolke, samt udvikle en planlagt men forudsætningsfri opdagelsesrejse, for at tage frem aktørskort for objektiverede virkelighedsbilleder.

B Aktørskort for objektiverede virkelighedsbilleder

- Engagement 1: Undersøg om der eksisterer dominerende forestillinger. Hvilke er disse og hvilke aktører er deres fortalere?
- Afstand 1: Tolke og se om det findes specielle mønster i disse - er det muligt af få topologi for aktørskort frem.
- Engagement 2: Kontrollere og tolke eventuel topologi i korten mellem de forskellige aktørgrupperinger. Forandres aktørgrupperinger herigennem?
- Afstand 2: Sammenstil kort og grupperinger som udgangspunkt til at undersøge den historiske udvikling af objektiverende virkelighedsbilleder.

C Den historiske udvikling af objektiverede virkelighedsbilleder

- Engagement 1: Dokumentanalyse – institutionaliseringsprocesser og objektivering. Undersøg om der findes særlige eksternaliserede aktører og om det findes nogle særlige legitimeringsfaktorer.
- Afstand 1: Tolke de historiske processer på baggrund af den tidlige nutidsdiagnose og fremtidige eventuelle situation.
- Engagement 2: Dialog i større aktørgrupper - påvise tilbageføring og kontrol.
- Afstand 2: Tolke ovenstående med udgangspunkt i at få frem en plan for udvikling af aktørs skema.

D Aktørsskema for subjektive virkelighedsbilleder

- Engagement 1: Dialog med betydende (signifikante) aktører - diagnose af deres subjektive virkelighedsbilleder - med brug af aktørsskema.
- Afstand 1: Tolke disse aktørsskemaer med udgangspunkt i eventuelle aktørgrupperinger, aktørskort, den historiske udvikling og magtpolitiske faktorer.
- Engagement 2: Tilbageføring og kontrol af foretagne tolkninger - ny dialog.
- Afstand 2: Tolke de enkelte aktørers virkelighedsbilleder - udvikle forståelse for deres handlinger udfra disse (kortlæg subjektiveringsprocessen).

E Problemsøgning og problembestemmelse

I dette moment sammenfiltres alle tidligere gjorde erfaringer under følgende proces:

- Diagnose:
1. Tolke det almindelige i det enkelte og det enkelte i det almindelige - dialektikken
 2. Relatere "objektive" data - faktiske restriktioner og subjektive data.
 3. Betydnings bestem problemer.

F Sprogudvikling

Med sprogudvikling menes, udvikling af et sammenhængende kommunikationsmønster (sprogmodeller) for det problemområde eller den organisation undersøgelsen omhandler. Sproget genereres successivt (den fortløbende begrebsudvikling) under forskningsprocessen forløb, hvorfor dette moment bør betragtes som en form for:

1. Diagnose - hvor forskellige beskrivelselementer (begreb og begrebsgrupperinger) relateres.
2. De forskellige sprog (beskrivelses- og idealtypesprog) med modeller konstrueres gennem gradvis at reducere de situationelle faktorer indflydelse.
3. Sprogudviklingen indholder et, to eller tre af de tidligere nævnte interessen, hvorfor der stilles specielle krav til dokumentation og tilbageføring

G Beskrivelsesprocessens dialog

Alle forskningsresultat må dokumenteres for at kunne tilbageføres. I aktørssynsmådens forståelse kan man til en vis grad adskille mellem forskningsrapporter og konsulentrapporter, specielt når det gælder dokumentationen. I førstnævnte stilles høje krav til selve udformningen af beskrivelsesprocessens dialog, medens konsulentrapporten ikke har de samme høje krav, idet konsulenten forventes personlig at medvirke i tilbageføringsprocessen.

Beskrivelsesprocessens dialog (efterforståelsen) er selve slutfasen i den dialektiske treenighed (tese-antitese-syntese), som forskeren, konsulenten etc., er indgået i sammen med organisationens aktører. Denne proces har til formål bl.a. at successivt opbygge et sprogfællesskab mellem forskeren og aktørerne, for at disse skal kunne forstå på hvilket grundlag forskeren har diagnosticeret og rendyrket udsagn. Forskeren kan også her gøre brug af eventuelt eksisterende teori, for yderligere at udvide perspektivet for det præsenterede. Denne dialog mellem forskere og aktører skal fungere som incitament til frigørende og nyskabende dialoger mellem organisationens forskellige aktører.

3.3. ACTION-ANALYSE (Silverman)

Et sidste eksempel er Silverman's handlingsperspektiv.³⁴ I en organisationsforståelse og organisationsanalyse bygger han bl.a. på Weber's Verstehen begreb, og mener med dette: observation og teoretisk fortolkning af individers subjektivitet.³⁵ For Silverman handler det om forståelse for aktørens definition af situationen og hans mål i den, og vise hvordan aktørens handlinger er relaterede til disse, og hvor handlingerne skal ses i forhold til aktørens baggrund og fortolkning af omgivelse. Han mener dermed, at Action-approachen skal forstås som en metode

³⁴ Silverman 1983/1970: *the action frame of references*.

³⁵ Andre inspirationskilder for Silverman er bl.a. Schutz, Berger & Luckmann, Cicourel og Garfinkel.

til at analysere sociale relationer i en organisation. Udgangspunktet i dette er følgende syv udsagn:

- (1) "The social sciences and the natural sciences deal with entirely different orders of subject-matter. While the canons of rigour and skepticism apply to both, one should not expect their perspective to be the same."
- (2) "Sociology is concerned with understanding action than with observing behaviour. Action arises out of meanings which defines social reality."
- (3) "Meanings are given to men by their society. Shared orientations become institutionalised and are experienced by later generations as social facts."
- (4) "While society defines man, man in turn defines society. Particular constellations of meaning are only sustained by continual reaffirmation in everyday actions."
- (5) "Through their interaction men also modify, change and transform social meanings."
- (6) "It follows that explanations of human actions must take account of the meanings which those concerned assign to their acts; the manner in which the everyday world is socially constructed yet perceived as real and routine becomes a crucial concern of sociological analysis."
- (7) "Positivistic explanations, which assert that action is determined by external and constraining social or non-social forces, are inadmissible." (Silverman 1983, pp 126)

I disse udsagn kan man genkende de tanker som jeg diskuterede i livsverdenparadigmet og i de traditionerne, der knytter sig hertil³⁶. Som det fremgår ligger Silverman meget på linie med det udgangspunkt Arbnor & Bjerke har. Han taler om at fremhæve forklaringer i meningstermer som analysens formål, og med en dialektisk opfattelse af udvikling. I dette ser han tre hovedområder som man må tage fat på i forståelse af en organisation:

a) Forståelse af organisationens herkomst/etablering.

Organisationen er skabt af et specifikt individ eller gruppe i en bestemt samfunds kontekst; hvem er disse mennesker, deres meninger, mål og definitioner, forventninger og autoritet i organisationen, og i forhold til aktørernes viden i samfundet, og omvendt samfundets indflydelse på organisationen.

b) Handlinger i organisationen.

Silverman kritiserer de organisationsstudier som tager udgangspunkt i observerbare aspekter i organisationsstrukturen (teknologi, autoritet, belønninger, etc.) i forhold til aktørers adfærd - "*faktorer der determinerer medlemmernes respons*". Aktørernes sociale forventninger har betydning for handlingerne, og at man skal se disse forventninger i forhold til menneskers orien-

³⁶ specielt i forhold til Schutz og Berger & Luckmann.

tering, og i hvilket omfang aktørerne oplever dem som legitimerende. Forventninger forstås Silverman i relation til det sociale miljø og handlinger, og er afhængige af individets orientering (forståelse), sociale position og situation. Organisationens medlemmers handlinger kan forstås når man forstår deres definition af situationen og deres mål. Orienteringen er forskellig når: a) aktøren har forskellige mål og forventninger med deres medlemskab i en organisation, og b) de forskellige erfaringer hos aktørerne opmuntrer eller modvirker nogle mål og forventninger, og frembringer andre. Det er vigtigt at adskille mellem typer af involvering i organisatoriske aktiviteter.

c) Organisatorisk ændring.

Kan forstås som en ændring i "spillets regler" eller en ændring i aktørernes sympati for dem. Begge er relaterede til hinanden, og ændringskilder kan være lokaliserede både eksternt i omgivelsen, eller internt gennem aktørernes interaktion. Relationerne mellem organisationen og de ændrede omgivelser, vil ikke være mekaniske, men vil styres af aktørernes handlinger og definition af situationen. Aktørernes handlinger kan ikke ses som noget rationelt, men skal forstås i forhold til forventninger, meninger og subjektivitet, og der handlinger kan få både bevidste og ubevidste konsekvenser.

Silverman's Action-analyse kan summeres op i **seks forbundne områder**³⁷:

1) *Rollesystemet*. Rolle-systemets natur og mønstret i interaktionen. Historisk opbygning og udvikling, samt i hvilket omfang det repræsenterer delte værdier hos alle, eller nogle, eller ingen af aktørerne.

2) *Involvering*. Aktørernes involvering og karakteristik af deres mål-hierarki, og på hvilken måde disse står i forhold til aktørernes liv udenfor organisationen og erfaring fra organisationen.

3) *Definitioner*. Aktørernes definitioner af deres situation i organisationen, og deres forventninger til andres handlinger, samt hvilke strategiske ressourcer de har og hvilke andre har.

4) *Typiske handlinger*. De typiske handlinger hos forskellige aktører og hvilken mening de tillægger deres handlinger.

5) *Kilder for handlingernes konsekvenser*. Arten af og kilder til de bevidste og ubevidste konsekvenser af handlinger, med speciel reference til aktørernes involvering, og institutionalisere

³⁷ Silverman, op cit, p 154.

af forventninger i rolle-systemet.

6) *Ændringer*. Ændringer i involvering og mål hos aktørerne og i rolle-systemet, og ændringernes kilder både som resultat af interaktion, i ændring af interaktionen og i ændring af viden udenfor organisationen.

Silverman's action-approach involverer meta-teoretiske forestillinger, men han ser det mere som en metode for analyse end som en teori.³⁸ Han mener, at opmærksomheden må være på forståelse af sociale meninger i den akademiske disciplins kontekst. Det er at gen-fortolke commonsense meninger i termer af meninger i faget. Man må søge en forståelse af commonsense verdens natur og implikationer.

4. VALIDITET & KVALITETSKRITERIER

Diskussionen af validitet og hvilke kvalitetskriterier må nødvendigvis være anderledes end indenfor de traditionelt klassiske videnskaber og deres metodeopfattelser. Det spørgsmål man umiddelbart vil stille er: Hvordan kan man være sikker på at de tolkninger der fremkommer, er sande eller ikke, om de modsvarer virkeligheden eller ikke?

Denne formulering af spørgsmålet er forkert, idet hermeneutikkens sandheds værdi ikke er et spørgsmål om statisk korrespondance mellem udsagn (dvs. tolkning) og fakta ("virkelighed"). Det er et andet sandhedsbegreb der ligger her.

Udgangspunktet er den (foranderlige) hermeneutiske proces, hvor der ikke er nogen dikotomi mellem udsagn og virkelighed, subjektivt og objektivt, hvor disse (på sin højde) er udelte abstraherede størrelser.³⁹ Sandheden i hermeneutikken er i stedet afspejlet i afsløringen af væsentlige men tidlige usete forhold i en tekst. Resultatets rimelighed kan kun bedømmes dynamisk, gennem en kritisk granskning af, og dialogen om, de argumenter som afleveres i den hermeneutiske proces halter. Det kan aldrig vurderes ud fra og gennem en statistisk jævnførelse af en "hvis opsætning ikke-eksisterende rene eller "virkelige" fakta med en ligeså ikke-eksisterende fakta-fri udsagn om disse". Resultatet er aldrig endeligt, altid provisorisk - processen kan altid fortsættes.

³⁸ Silverman, op cit, pp 222.

³⁹ Alvesson & Sköldbberg 1994, p 167.

Det er derfor ikke et spørgsmål om noget er sandt eller ikke.

Dette kan jævnføres med hvis vi tænker på tolkning af et litterært værk (f.eks. Shakespear's *Hamlet*), et musik stykke (f.eks. Bethoven's *9:e symfoni*), eller et maleri (f.eks. Picasso's *Guernica*). Ingen kan jo sige at den ene fortolkningen er mere rigtig en den anden (selvfølgelig kan man jo sige at hvis nogen spiller falsk under B's 9:e er det en *forkert* "tolkning"). Man kan sige at en fortolkning er mere rimelig end en anden, i kraft af nogle større kvaliteter (f.eks. mere nuanceret, en ny tolkning, et større omfang med mere dybde). Rimeligheden i tolkningen kan kun afgøres gennem en åben kritisk diskussion og dialog om de argumenter og den logik de hviler på. Selvfølgelig med den forudsætning, at tolkningen er logisk konsistent med den ontologi og epistemologi den skal bygge på.

Et andet eksempel er den klassiske kirkelige strid om den rigtige/korrekte tolkning af bibelen. Denne strid kunne (kan) man se eksempelvis mellem Pavestolen og Franciskanerordenen på 1200-talet, om rigdom vs. fattigdom, og mellem den Katolske kirke og Martin Luther (på 1500-talet, f.eks. om aflad og forkyndelse). Disse kirkelige stridigheder gik både på den korrekte fortolkning, men også på hvilke dele af bibelen der var overordnet andre dele, og dermed skulle have en større vægt.

Man kan altså ikke opstille regler for hvordan tolkningen skal foregå. Tolkningen kan selvfølgelig altid vurderes i forhold til andres fortolkninger eller andre tekster: eksempelvis hvordan man kan tolke denne bog, om min fortolkning af forskellige filosoffer og teoretiker er på linie med andres fortolkninger af disse, eller med hvad forfatterne selve mener i deres tekster.

Alvesson & Sköldberg mener, at en god hermeneutisk tolkning alternerer mellem fire aspekter, hvilke alle indeholder typer af argumenter for eller imod tolkningen, uden at dette på nogen måde skal ses nogle skarpe grænser og at forskellene er relative og ikke absolutte:⁴⁰

1) *Tolkningsmønstret.* Dette modsvarer det klassiske begreb "teorien". Tolkningsmønstret bør være internt konsistent⁴¹, også fordi logiske modsigelser er stærke modargumenter. Der bør tillige være eksternt konsistens, i henhold til at tolkningen enten stemmer overens med andre eksisterende tolkningsmønster på området, eller også indeholder konkrete grunder til at den ikke stemmer overens med disse. Tolkningsmønstret bør gøre

⁴⁰ op cit, pp 170.

⁴¹ Jf. Schutz.

enkeltstående dele af teksten forståelig, samtidig med at tolkningen vokser ud af disse. Det bør også indeholde "fakta" fra tolkningsformålet (perspektivet), hvilket ikke må modsiges af sådanne. Mønstret udformes i dialog med teksten, og startpunktet er de fordomme fortolkeren har, og hvorledes disse ændres under processen. Mønstret bør bibringe en dybere forståelse af teksten- dvs. en anden aspekt end den som umiddelbar erholdes ved læsningen. Gennem at fortolkeren kritisk reflekterer over sine forestillinger og søger at lade dem ændres, ophøjes tolkningsmønstret over common-sense niveauet.

2) *Tekst.* Formålet med tolkningen er ikke "fakta" eller "data", men en *tekst*. Teksten kan være bogstavelig, dvs. bestå af skrevne eller talte ord. Den kan også være billedlig, hvormed sociale handlinger opfattes som meningsfulde symboler, med teksten som model. Fakta fremgår af teksten gennem tolkningsprocessen. De er *resultater*, ikke udgangspunkter. Også her kommer aspektbetragtningen ind, men på tekstens makro-niveau: vi ser dele af teksten *som* noget; som i nogen betydning meningsfulde tegn, både når vi læser en tekst skreven i bogstaver eller i sociale handlinger. Disse enkeltheder gives en dybere og rigere mening i lyset af det overordnede tolkningsmønstret. De påvirker i sin tur tolkningsmønstret og beriger/justerer dette under den hermeneutiske processen. Hvad som opfattes som fakta, ligesom udvalget af fakta, påvirkes af hele den forskningssociologiske proces. Fortolkeren må gøre sig bevidst om dette, og være parat til at ændre sine referencerammer under processen: nye "fakta" kommer dermed at fremkomme og gamle forsvinder.

3) *Dialog.* I relation til teksten indtager vi som hermeneutikker ikke en monologisk holdning som positivisterne. I stedet anvender vi en fremgangsmåde som indebærer spørgsmål til teksten, og lytter, i dialog form. Spørgsmålene har deres udspring i forforståelsen, og kommer at udvikler/omformes under processen. En ydmyg men samtidig aktiv indstilling er således at anbefale. Tolknings formålets autonomi må respekteres, samtidig som man må "gå ind i" det. En dialektik mellem distance og familiaritet er dermed den bedste forholdningsmåde. På den måde alternerer man mellem det "gamle" aspekt som lægges på teksten, i form af forforståelse og den nye forståelse.⁴² Spørgsmål om helhed alterneres tillige med spørgsmål om dele. Forskningsproblemet kommer dermed at transformeres under processen, samtidigt som det kommer at indvirke på både "fakta" og tolkningsmønster.

4) *Udtolkning.* Under processen formulere man hele tiden deltolkninger. Når disse skal

⁴² Jf. Gadamer og Arbnor & Bjerke.

afgøres arbejder man med baggrundsforestillinger. Dvs. det handler om tolkningernes forhold til hinanden og om tolkningen giver mening - fanger situationen: kan tolkningen se i relation til lignende hændelser og handlende, er det noget almindelig vi har fanget (i konteksten, organisationen, kulturen) - er tolkningen sandsynlig. Men tillige: har vi fanget aktørens intentioner og motiver? hvorfor handlede aktøren på den måde i situationen? er der nogle tidligere indikationer på aktørens handlende og motiver? Og hvordan kan man tolke ubevidste motiver i handlingerne og synliggøre dem? Disse deltolkninger under processen må forbindes med, forvandles og ændres af, dels det overordnede tolkningsmønster, og dels de spørgsmål man stiller til materialet. Tolkningsmønstret kommer selvfølgelig til at ændres om deltolkningerne ændres. Nye fakta skabes gennem deltolkninger, og gamle forsvinder; det samme gælder for nye og gamle spørgsmål.

I det næste vil jeg uddybe diskussionen af den kvalitative metodologiens vidensproduktion. Dette vil ske gennem at diskutere forskellige centrale forhold i det at undersøge kvalitativt.

5. KVALITATIV METODOLOGI & UNDERSØGELSE

Formålet med følgende diskussion er, at vise de konkrete metodologiske konsekvenser og handlinger af den forudgående diskussion vedrørende grundlaget og udgangspunktet i en kvalitativ metodologi indenfor Livsverdenparadigmet. Fokus her, er på **det** at undersøge, hvordan og hvilke metodikker man kan anvende ved en kvalitativ tilgang i undersøgelse af sociale fænomener og den sociale virkelighed. Jeg vil her diskutere dataindsamling, specielt det kvalitative interview og dialogen, kvalitativ fortolkning og analyse, teoretisering og generalisering indenfor kvalitative undersøgelser, og eksempler på beskrivelses begreber. Til sidst en opsamling og diskussion af den kritik man kan rette mod kvalitative undersøgelser og metoden.

5.1. Dataindsamling

Som nævnt i det forudgående, er fokus i en kvalitativ undersøgelse fænomenet og de forhold, der er relateret til det, set ud fra en aktørssynsvinkel. Det er aktører man søger at forstå. Hvilke forhold der er direkte relevante for fænomenet og aktørerne, kan man ikke afklare eller definere

på forhånd, og man skal derfor være åben for alle slags data. Det centrale i kvalitativ undersøgelse er *samtaler*. Idet man ikke har spørgsmålene, er man nødt til at vælge en undersøgelsesform hvor dialogen er det centrale i frembringelse af data. Kort skitseret handler det om, at man i samtaler - interviewet, starter med brede og åbne spørgsmål om det fænomen, man er interesseret i - hvorefter dialogen udvikler sig. Resultatet af dette bliver en beskrivelse af fænomenet og de forhold, der kommer frem i selve interviewet. Formålet er, at man prøver på at forstå og beskrive dialektiske forhold og aktørernes situation, dvs. flertydige sammenhænge som fortløbende fortolkes og får forskellige meningsindehold. Jeg vil i det næste afsnit diskutere det kvalitative interview og dialogen.

Selv om det meste af de data man er interesseret i indebærer samtaler med udvalgte aktører, kan også andre data være relevant. Andre kilder der kan producere relevant data kan være, eks.: skriftligt materiale fra eller om den sociale situation/organisering man er interesseret i; videooptagelser, fotografier. Eller også alternative kilder som andres undersøgelser om samme fænomen eller noget helt tredje, journalistisk materiale, skønlitteratur, etc. Dette ses som sekundære data i den undersøgelse man vil etablere.

Formålet med denne type af data, er dels at den kan illustrere den livsverden man er interesseret i, og dels kan give en forståelse gennem bl.a. begrebs- og sprogudvikling. Men dette er ikke direkte forankret i den sociale virkelighed man er interesseret i - den organisatoriske livsverden.

Data der er produceret af aktører i organisationen er derimod direkte forankret i denne livsverden; det er frembragt⁴³ af aktørerne, og har derfor mening for disse aktører, og sikkert for andre i organisationen der bliver konfronterede med disse. Dette kan betragtes som projekter aktørerne har gennemført, og mening i disse kan undersøges.⁴⁴ Det vil sige, meningen i disse projekter kan undersøges gennem en form for tekstanalyse. Dette kan så i dialog med aktører, trækkes frem i en konfrontation med deres fortolkninger og disses betydning for det organisatoriske liv. Dette materiale kan eksempelvis bestå af planer, analyse, politikker, strategioplæg, markedsbeskrivelser, interne meddelelser, kommunikationsgange i al almindelighed, etc.. Formålet her kunne være at studere interaktionen i organisationen og hvilken betydning den har og får for aktørerne.

⁴³ Dvs. det er aktørernes handlinger der har produceret materialet.

⁴⁴ Eksempelvis så som Dilthey diskuterer historiske analyser.

Det er vanskeligt, på et generelt plan, at specificere hvad der ligger af muligheder i sekundære data i en organisation, men de fleste organisationer producerer daglige skriftligt materiale som man kan tage fat i. Men også den eksterne kommunikation kan være af interesse. Den centrale dataindsamlings metode er dog dialog med aktørerne i organisationen om dem og deres organisatoriske liv.

5.2. Interviewet - Dialog

I en kvalitativ metode er det kvalitative interview centralt. Formålet med det kvalitative interview er at indhente beskrivelser af den interviewedes livsverden (hverdagsvirkelighed) med henblik på kvalitativ tolkning af meningen i de beskrevne fænomener.⁴⁵ Det er en interaktions-situation med erkendelse og påvirkning mellem aktør og interviewer. Interviewsituationer er som andre ansigt-til-ansigt samtaler kendetegnet ved nærhed og opmærksomhed. Denne har såvel et fysisk som et mentalt aspekt. Den fysiske nærhed er ensbetydende med kroppenes nærhed.

Mødet i samtalsituationer er som udgangspunkt et kroppenes møde med parternes fysiske tilstedeværelse i samme rum.⁴⁶ Der foregår en fokuseret interaktion i det parterne både har denne nærhed og opmærksomhed - de er koncentreret om hinanden i en forståelses-dimension. Schutz anvender udtrykket "gensidig stille-ind relation" til betegnelse af den mentale aspekt ved parternes fokusering på hinanden og nærværende kontakt i et fokuseret møde. Denne stillen-ind indebærer, at "Jeg" og "Du" opleves af begge deltager som et "Vi" i levende nærvær. Kontakten er en vi-oplevelse, som er grundlag for al kommunikation. Vi-oplevelsen er udtryk for "et levende nærvær mellem parterne" med fælles indre oplevelse og tid.⁴⁷

Metodisk kan man sige, at det kvalitative interview er "halvstruktureret"/semistruktureret. Det kan gennemføres efter en interviewguide⁴⁸ som fokuserer på bestemte områder/fænomener og ikke eksakte spørgsmål. Hvilke forhold der er direkte relevante for fænomenet, kan man ikke formulere på forhånd idet man ikke "kender" aktørens forståelse, og man er derfor åben for alle slags data. Idet man ikke har spørgsmålene, kan man heller ikke strukturere et spørgeskema.

⁴⁵ Jf. Kvale, p 219 (i I. Andersen (red) 1990); Eneroth 1984.

⁴⁶ Jf. Merleau-Ponty's diskussion af livsverden og interaktion.

⁴⁷ Schutz 1973b, p 159.

⁴⁸ Dvs. dialog i forhold til tematiseringer, der er relateret til det forståelses **perspektiv man har** i undersøgelsen.

Man vælger derfor en interviewform, som starter med brede og åbne spørgsmål om det fænomen, man er interesseret i - hvorefter dialogen udvikler sig. Interviewet kan optages på bånd og udskrives ordret eller optages på video, hvilket giver nogle flere muligheder for analyse. Resultatet bliver en beskrivelse af fænomenet og de forhold, der fremkommer i selve interviewet. Bånd og udskrift udgør (en del af) materialet for meningsfortolkning.⁴⁹

Kvalitative interview - ligesom enhver anden form for mundtlig samtale - er kendetegnet ved tre forhold⁵⁰: (1) Dialog - interviewet er et produkt af to parter, interviewerens og den interviewedes, bidrag. (2) Kooperation - interviewet er et fælles produkt i den forstand, at parterne ikke har bidraget uafhængigt af hinanden, men tværtimod har samarbejdet og samstemmer deres bidrag i forhold til hinanden. (3) Anvendelse af regler og fremgangsmåder - under interviewet har parterne anvendt en række forskellige regler for, hvad man gør hvornår og hvordan, ligesom de har betjent sig af forskellige metoder eller fremgangsmåder, herunder ikke mindst sproglige.

I forståelse af kommunikation - dialogen om udsagn, er der en forskel til handlinger. Handlinger foregår altid i nuet. Handlingsbevægelsen er uløseligt forbundet til interaktionens her-og-nu. Udsagn forholder sig anderledes, idet man kan tale om det, der sker her og nu, eller man kan tale om alt muligt andet. Symboler og udveksling af symboler er i samtaler frigjort af bindinger til det umiddelbart perciperbare (pga. symbolernes fysiske adskillelse af udtryk og betydning). Det betyder, at der, når man betragter kommunikationens udsagnsniveau, må operere med tre kontekstniveauer: *den ydre sociale situationsniveau; den indre handlingsniveau; det situationsuafhængige niveau*. På samme måde, som når man ser dialogen ud fra handlingsaspektet, gælder det, at skift fra det ene kontekstuelle niveau til det andet ændrer den kontekst og de kontekstuelle repræsentationer, der tales inden for. Udsagn indenfor interviewets indre handlingskontekst giver eksempelvis interviewerens mulighed for "nærgående" spørgsmål, hvor den interviewedes udsagn efterprøves. Noget tilsvarende ville være utænkeligt på den sociale situations niveau, hvor interviewerens primært er bestemt som gæst (jf. efterfølgende oversigt).

⁴⁹ Jf. diskussionen til sidst om det kritiske ved interviewet.

⁵⁰ Sørensen 1988a, p 13.

Figur 6 Tre kontekst niveauer i interviewet (efter Sørensen 1988a, p 161)

Den sociale situations niveau	Den indre handlings niveau	Situationsuafhængig niveau
1) <i>Personer</i> - den interviewede som vært og interviewer som gæst.	1) <i>Personer</i> - interviewer som spørger, den interviewede som svarer.	1) <i>Personer</i> - omtalte personer i den interviewedes svar, eks ham selv og hans kunde med roller.
2) <i>Tid</i> - interaktionens "ydre tid" og handlingstidsrum.	2) <i>Tid</i> - spørgsmål-svar sekvenser "indre-tid"	2) <i>Tid</i> - givet refereret "indre tid".
3) <i>Sted</i> - kontoret i den interviewedes virksomhed	3) <i>Sted</i> - givet interaktivt rum symbolsk omsluttet af de involveredes kroppe.	3) <i>Sted</i> - givet refereret stedsmæssig sammenhæng.
4) <i>Sagsmæssig reference</i> - viden om gæstesituationens prototype.	4) <i>Sagsmæssig reference</i> - viden om spørgsmål-svar sekvensers prototype.	4) <i>Sagsmæssig reference</i> - prototypisk viden om økonomisk mellemværende mellem ham og kunden. (eftersom det er det udsagnet handler om).
5) <i>Kontakt</i> - fokuseret kontakt mellem interviewer og interviewet, ikke-fokuseret kontakt med den interviewedes kolleger.	5) <i>Kontakt</i> - udfordrende, intenst nærvær.	5) <i>Kontakt</i> - den refererede Kontakt mellem parterne, eks. intenst fokuseret i forbindelse med en forhandlingssituation.
6) <i>Handlinger</i> - konversation	6) <i>Handlinger</i> - spørgsmål-svar sekvenser.	6) <i>Handlinger</i> - udspil-svar sekvenser.
7) <i>Koder</i> - baseret på høflige gensidig hensyntagen, "udfordrende" spørgsmål forstås som udfordrende.	7) <i>Koder</i> - "udfordrende" spørgsmål er eks. ikke udfordrende for den interviewedes "ansigt".	7) <i>Koder</i> - eks. eder bruges til understregning af holdningers styrke.

Den forståelsesform man søger at etablere i det kvalitative interview kan karakteriseres gennem følgende 12 aspekter og genstande⁵¹:

1) Livsverden. Den interviewedes hverdagsvirkelighed, hvor formålet er at beskrive og forstå centrale temaer i den verden, den interviewede oplever og lever i. Interviewet er sagsorienteret og ikke personorienteret. Det er to mennesker, som taler sammen om et tredje emne, som begge finder er vigtigt og er interesseret i. Resultatet er et billede af den interviewedes livsverden og hans forhold til denne. Interviewet kan så analyseres primært med henblik på den livsverden, som personen beskriver, eller med henblik på den person der beskriver sin livsverden.

2) Mening. Beskrive og forstå meningen med centrale temaer i den interviewedes livsverden. Forstå meningen med, eller indholdet i, det, som bliver sagt. Intervieweren må kunne tolke det, som siges, og måden, det siges på. Han må registrere og kunne tolke stemmeføring, mimik, andre kropslige udtryk (det der siges "mellem linjerne").

3) Kvalitativt. Få nuancerede beskrivelser frem af forskellige kvalitative aspekter ved

⁵¹ Jf. Kvale p 219, i I Andersen 1990 (red.)

denne livsverden. Præcision og stringens i meningstolkning.

4) Deskriptivt. Sigter mod at indhente mest muligt ufortolkede beskrivelser. Den interviewede skal beskrive så præcist som muligt, hvad han oplever, føler og hvorledes han handler. Den interviewedes egne tolkninger kan være relevante, men det primære er at indsamle beskrivelser, således at forskeren har et mest muligt righoldigt og relevant materiale for at træffe sine tolkninger.

5) Specifikt. Sigter mod at beskrivelse af specifikke situationer og handlingsforløb i den interviewede erfaringsverden. det er ikke generelle meninger, som her skal undersøges.

6) Forudsætningsløshed (eller en kritisk forudsætningsbevidsthed). Sigter er at indsamle så righoldige og forudsætningsløse beskrivelser af de relevante temaer i den interviewedes livsverden som muligt. Snarere end at interviewereren kommer med færdige kategorier og tolkningsmuligheder. Det indebærer "forudsætningsløshed" hvilket er en åbenhed over for nye og uventede dimensioner ved et fænomen; interviewereren bør være nysgerrig, lydhør over for det, der siges - og også over for det, der ikke siges - og kritisk over for egne antagelser og tanker under interviewet. Det vil sige, en kritisk forudsætnings bevidsthed.

7) Fokuseret. Fokuserer på bestemte temaer i den interviewedes livsverden. Et fokuseret interview er hverken fast struktureret med standardiserede spørgsmålsformuleringer, eller åbent, "ikke-dirigerende", men er fokuseret på bestemte temaer. I interviewet søger interviewereren således at holde temaet i fokus men ud fra forskellige indfaldsvinkler. Indenfor området er det op til den interviewede at bringe dimensioner frem, som han oplever som væsentlige. Interviewernes opgave er at lede mod bestemte emner, ikke mod bestemte meninger om disse emner.

8) Flertydighed. Udtalelser kan ofte være flertydige, udsagn indebære flere tolkningsmuligheder, eller modstridende udsagn i løbet af interviewet. Opgaven er her at klargøre om det skyldes mangelfuld kommunikation eller om de genspejler ægte modsigelser. Det kvalitative interview har ikke til formål at komme frem til entydige og kvantificerbare meninger om fokuserede temaer. Det gælder snarere om at så præcist som muligt at beskrive de indbyrdes modstridende meninger og på hvilket niveau disse meninger forekommer.

9) Forandring. Den interviewede kan forandre sine beskrivelser af og meninger om et emne. Han kan opdage nye aspekter ved de emner, han beskriver, og pludseligt se sammenhænge, han ikke har været klar over tidligere. Kravet om intersubjektive reproducerbare data er dermed umuligt, idet at den interviewede ikke kan gentage de indledende udsagn i det første interview, fordi han er kommet frem til en ny indsigt, øget bevidsthed om de temaer,

interviewet fokuserer på.

10) Sensitivitet. Personafhængig og handler om lydhørhed over for interaktionen og følsomhed over for temaet. En mulighed/styrke at lade forskellige personer lave interviewerne, så forskellige nuancer fremkommer.

11) Mellemmenneskelig situation. En interaktion hvor man reagerer på hinanden og påvirker hinanden gensidigt. Interviewsituationen kan for begge parter være præget af positive følelser som en fælles intellektuel nysgerrighed og gensidig respekt, og interviewsituationen kan være angstskabende og fremkalde forsvarsreaktioner, hos såvel den interviewede som interviewer. Det afgørende er, at interviewer er mest muligt bevidst om den personlige dynamik i interaktionen og kan tage højde for den såvel i interviewsituationen som ved analysen af det færdige interview. Den gensidige påvirkning på såvel forståelsesplan som et følelsesplan udgør ikke primært nogen fejlkilde for det kvalitative forskningsinterview, men er snarere en forudsætning for interviewet. Snarer end at søge reducere betydningen af mellemmenneskelig interaktion i interviewet gælder det om at anvende denne interaktion bevidst.

12) Konstruktiv erfaring. Et kvalitativt forskningsinterview kan udgøre en konstruktiv oplevelse for den interviewede. Interviewet er en samtale, hvor to taler sammen om et emne, som de begge er interesseret i. Et rigtigt gennemført kvalitativt interview kan være en sjælden og berigende erfaring for den interviewede. Det er antagelig ikke nogen almindelig erfaring fra hverdagen, at et andet menneske i op til flere timer kun er interesseret i, og lydhør overfor, og søger at forstå så godt som muligt, hvad man mener om et tema, som er vigtigt for en selv.

Efter et interview står man så med en mængde data, og den næste problematik som rejser sig er så, hvordan kan man håndtere dette i en analyse, og frembringe fortolkninger der forankrede i den livsverden man netop har interageret med.

5.3. Fortolkning & Analyse

Bjurwill udtrykker om den fænomenologiske metode, at den arbejder med den egen *erfaring* i observationen, med *tanken* i analysen og med *sproget* i beskrivelsen.⁵² Direkte oplevelser, tænkning og sprogbehandling bliver signifikante i metodearbejdet. Fænomenet skal genfindes i sin oprindelige form, det vil sige, være baseret på den egne erfaring. Det skal fremvises i egne

⁵² Bjurwill 1995, p 87.

tanker og det skal til sidst vises med egne ord. Med *egne* fremhæves, at ingen i forvejen opstillede modeller skal styre observationer, analysen eller beskrivelsen. Oplevelsen indebærer altså både observation, analyse og beskrivelse af fænomenet intuitivt.

Databeskrivelser skal fortolkes for at de skal kunne give en mening - en forståelse. Kvalitativ tolkning og forståelse af kvalitative interviews kan ses i 6 "kontinuerlige" trin⁵³:

(1) Den interviewede beskriver selv, uden at han laver særlige tolkninger. Han beretter spontant og naturligt om, hvad han gør, føler og tænker over for et tema, uden særlige tolkninger af beretningerne fra hverken interviewer eller den interviewede.

(2) Den interviewede opdager selv nye sammenhænge, ser nye meninger i, hvad han oplever eller gør. Han begynder her selv at se nye sammenhænge i sin livsverden ud fra spontane beretninger, og på dette trin uden nogen direkte påvirkning af tolkninger fra interviewer.

(3) Intervieweren selv tolker den mening/meninger, han oplever med det, den interviewede beretter, og "sender det tilbage". Den interviewede har så mulighed for at replicere og kommentere tolkningen. Tolkningen sker her i form af dialog i selve interviewet, og hvor interviewet ideelt fortsætter, til der kun er én mulig tolkning tilbage, eller der er fremkommet en grundlæggende modsigelse i temaet, der interviewes om. Denne form indebærer en kontinuerlig tolkning undervejs, og hvor resultatet ideelt er et "selvscorende interview".

(4) Interviewerne tolker alene det færdige interview efter det er foretaget og nedskrevet. Dette kan ses i 3 niveauer:

a) Sammenfatte og formulere hvad den interviewede selv forstår som meningen med det han beskriver. Tolkningsniveauet er her mere eller mindre begrænset til den interviewedes selvforståelse

b) Tolker "mellem linjerne", en mere kritisk commonsense tolkning og forståelse af den interviewedes selvforståelse.

c) Trækker mere teoretiske tolkninger ind på dataene, hvor dens gyldighed vil afhænge af en mere almen teori.

(5) Et geninterview. Når interviewer selv har tolket de færdige interviews, giver han

⁵³ Kvale, p 226, i Andersen (red) 1990.

tolkninger tilbage til den interviewede. Den interviewede kommentarer tolkningerne af sine udtalelser og derefter som en videre opfølgning af temaer fra det første interview. Her får den interviewede anledning til at korrigere og uddybe interviewerens tolkninger af sine udsagn.

(6) Beskrive og forstå også den interviewedes handlinger i dennes hverdag. Det kan indebære, at den interviewede selv i sin hverdag handler ud fra den nye indsigt, som han måtte have erhvervet sig gennem interviewet. Dette kan være en form for aktionsforskning, hvor forskeren og de interviewede sammen går til aktion ud fra de erfaringer og indsigt om en social situation, som er fremkommet gennem interviewene.

Resultatet af en kvalitativ analyse er en beskrivelse, der fremkommer gennem fortolkning af materialet. Det er en fortolket beskrivelse af fænomenet, hvor fortolkningen dels har sit udgangspunkt i fænomenet såsom det præsenterer sig for mig, men også med udgangspunkt i det perspektiv jeg lægger på materialet. Formålet er primært at opnå en forståelse af de konkrete aktørers situation og af hvad de lægger i den, i relation til dette perspektiv.

Hvilke analyser man vil foretage, må bero på et valg ud fra den problemstilling undersøgelsen skal belyse, og af de indsamlede datas kvalitet og art. Sørensen peger på fire mulige analyser, der beskæftiger sig med hhv. handlingsaspektet, udsagnsaspektet eller bestemte udtrykstyper. Derudover er der mulighed for forskellige sammenfattende og aggregerende analyser⁵⁴:

1) Analyser vedrørende handlingsaspektet.

Interview og enhver anden form for kommunikation kan anskues som en handling eller handlinger. Dette kan analyseres på flere måder:

Handlingsbevægelsen eller den "røde tråds" handlingsaspekt kan beskrives som en kæde af handlingssekvenser med enkelthandlinger eller træk, som igen indlejrer sig i større handlingshelheder. På denne måde kan en interaktionsproces beskrives fra dens begyndelse til dens slutning.

Kontekst niveauet for bevægelsen og skift mellem den ydre sociale situation og den indre handlings niveau kan beskrives.

⁵⁴ Sørensen 1988a, pp 183.

Konstitutive og prototypiske regler kan beskrives: hvilke forhold synes at have konstitutiv indvirke således, at en bestemt handlingssekvens og et bestemt træk identificeres som noget bestemt? etc.

Feedback - tilhørerens eller tilhørernes feedback til den, der har ordet, kan beskrives, både m.h.t. indholdet eller indvirkningen af denne feedback og m.h.t. udtryksaspektet. Derudover kan forhandlingsspillet vedrørende hører-feedback med dets udtryk og indvirke beskrives.

Turtagningen - ordets vandring mellem deltagerne med hhv. "glatte" og "ikke-glatte" turovertagelser (ikke-glatte overdragelse er overdragelse med overlappende tale eller pauser) samt forhandlingsspillet i forbindelse med turtagningen beskrives. Forhandlingsspillet kan beskrives m.h.t. de anvendte udtryk, disses indvirke og m.h.t. den reaktion de udløser ved de øvrige samtalepartner.

Man kan vælge mellem enten et interaktions- eller et personperspektiv eller en kombinationer mellem dem. Man vil således kunne beskrive de enkelte deltagers bidrag med hensyn til handlingsbevægelse, skift mellem kontekst niveauer, udformning af konstitutive og prototypiske regler, feedback og turtagning. Herved vil de enkelte deltagers roller, det, de faktisk har gjort og gjort i forhold til de øvrige i løbet af interaktionen, samt dominans forhold med hensyn til de forskellige handlingsdimensioner kunne beskrives. En sådan beskrivelse vil kunne danne udgangspunkt for tolkning af relationer mellem deltagerne, herunder af magt- og statusrelationer og -fordelinger.

2) Analyser vedrørende udsagnsaspektet.

Man kan også foretage analyser ud fra udsagnsaspektet, dvs., ikke ud fra, hvad der sker, og hvad partnerne gør, men ud fra, hvad parterne siger. Svarende til ovenstående kan analyser ud fra dette omfatte et eller flere delaspekter:

Emnebevægelse eller den "røde tråds" udsagnsaspekt: hvilke emner er i fokus, og hvordan skifter emnerne i løbet af interaktionen.

Kontekstniveauet for emnebevægelsen kan beskrives. I hvilket omfang sker der i løbet af denne bevægelse skift mellem den ydre sociale situation, den indre handlings- og det situationsuafhængige niveau.

Kontekstfastlæggelsen: hvilket indhold tildeles de kontekstuelle forhold i løbet af

interaktionen på de tre kontekstniveauer. Hvori består den viden, der underforstås i samtalen med hensyn til personforhold, relationer mellem personer, tid, sted, sagsmæssig reference og koder? Hvorledes fastlægges indholdet, eksplicit eller implicit?

Som ved analyserne vedrørende handlingsaspektet kan analyser vedrørende udsagnsaspektet fokusere på interaktionen som sådan og på enkeltpersonerne og deres bidrag, hvor det sidst giver mulighed for belysning af rolle- og dominans forhold og for fortolkning af magt- og statusrelationer.

3) Analyser vedrørende bestemte udtrykstyper.

Der er også mulighed for at foretage analyser med udgangspunkt i de forskellige udtrykstyper, verbale, prosodiske og kinæsiske udtrykstyper og underkategorier heraf. Man skal være opmærksom på, at et givet udtryks betydning eller indvirke aldrig kan afgøres isoleret. Udtrykstyperne bør derfor analyseres i relation til interaktionens "røde tråd" og dens specificering af udtrykkenes betydning, som konstitueres heraf.

De ovenstående tre analyser har det tilfælles, at de overvejende er af beskrivende art. Udgangspunktet for dem er udtryk og indvirkninger, som umiddelbart eller med en beskeden tolkningsindsats kan lokaliseres i undersøgelsens data. Inden man i analysearbejdet bevæger sig op på et mere fortolkende niveau, bør mulighederne for disse beskrivende, empirinære analyser være udnyttet maksimalt. Deres begrænsninger er at de er bundne til det umiddelbart foreliggende, derfor kan en anden type af analyser være nødvendig for at fange de forhold der kan have indvirkning på den foreliggende empiri.

4) Aggregerende analyser.

Forhold som indvirker på empirien, men som kun indirekte kommer til syne, kan derfor ikke umiddelbart beskrives. Sådanne forhold kan kun fremanalyses i kraft af analytiske procedurer, hvor man abstraherer fra den konkrete handlings- og udsagnsbevægelse til fordel for sammenfatninger vedrørende disse bagvedliggende forhold. Grundlaget for sådanne analyser, er dog fortsat empirisk konstaterbare udtryk og indvirkninger.

Sørensen skelner mellem tre typer af analyser med hver deres genstand⁵⁵:

Realitetsstrukturer: hvordan er verdensbilledet for den eller de pågældende sammensat. Hvilke elementer består det værende af, hvilken sammenhæng er der mellem disse elementer.

Intentionalitätsstrukturer: hvilken relation er der mellem de hensigter, som kommer til udtryk i forskellige konkrete handlinger, og hvorledes kan disse hensigter eventuelt sammenfattes i mere overordnede og omfattende intentionalitätsstrukturer.

Valoriseringsstrukturer: det værende eller realiteten er ikke bare betydende som noget, der er og som er repræsenterende ved bestemte typer og en bestemt betydning. Det værende har også emotionel betydning som noget, der er godt eller skidt eller forbundet med behag eller ubehag. Analyser af denne emotionelle valorisering må tage udgangspunkt i empirisk konstaterbare valoriseringer med henblik på fortolkninger af, hvad der eventuelt knytter disse valoriseringer sammen i mere omfattende valoriseringsstrukturer.

Sørensen mener, at uanset hvilken type af analyse, man ønsker at foretage, vil man sandsynligvis tilstræbe at rekonstruere en hierarkisk struktur, hvor konkrete, konstaterbare enkeltfænomener søges sammenfattet på en eller anden måde, og hvor disse sammenfatninger igen søges sammenfattet på et højere abstraktionsniveau med en pyramideformet konstruktion med de mest sammenfattende kategorier placeret i toppen af pyramiden som resultat.

Med tolkning skal der forstås, at der ikke eksisterer nogle selvindlysende, enkle eller indiskutable regler eller procedurer som man kan/skal følge. Det central i al tolkning bliver forskeren som subjekt, og hans bedømmelse, intuition, evne til "at se og sætte finger på noget".⁵⁶ Det handler derfor om bredde og variation i tolkning. Man kan derfor også se tolkningen i flere niveauer, som nedenstående illustrerer.

⁵⁵ Sørensen, op cit, p 186.

⁵⁶ Jf. Alvesson & Sköldbérge's (1984) diskussion af refleksiv tolkning.

Figur 7. Tolkingsniveauer (Alvesson & Sköldbberg 1994, p 325)

<u>Element/niveau</u>	<u>Fokus</u>
Interaktion med empirisk materiale	Udsagn, egne observationer m.m.
Tolkning	Bagvedliggende meninger
Kritisk tolkning	Ideologi, politik, social reproduktion
Selvkritisk og sproglig refleksion	Egen tekst, autoritetstro, selektivitet

5.4. Teoretisering & Generalisering

Det spørgsmål som mange vil rejse i forbindelse med en kvalitativ undersøgelse er, om den kan generaliseres, udøver den empiriske base. Kritikken fra netop den objektivistiske side er, at dette kan der stilles spørgsmål ved og at generalisering ikke er mulig. Er det muligt?

Betingelserne og kravene til en kvalitativ undersøgelse er fundamentalt anderledes, end til en kvantitativ undersøgelse og en funktionalistisk videnskab. Samtidig afviser den ontologiske og epistemologiske diskussion af videnskab i livsverden, enhver form for generel og universel teori, der på nogen måde kan være udtryk for nogen lovmæssighed i livsverden. Diskussion om teoretisering og generalisering skal derfor i livsverdensdiskussionen kobles til *mennesket*. Fordi vi som forskere er mennesker, og den sociale virkelighed er fælles for os som netop mennesker, kan vi studere den, og sige noget som kan give udtryk for en hvis form for generalisering - men ikke som lovmæssigheder.

På den ene siden handler det om udvikling af den ontologiske og epistemologiske diskussion. Denne må være forankret i livsverden og reflektere over den. Det handler om intersubjektivitet i forståelse af livsverden og kommunikation af denne forståelse. Her bliver udvikling af sproget centralt, med forskellige alternative billeder, metaforer, analogier etc., som noget der kan producere erfaringer og genkendelse i dialoger. Det må handle om en producerebeskrivelse af livsverden som stiller krav til læserens refleksion og bevidsthedsudvikling. Det skal være meningsfuldt for nogle og i nogle situationer, hvor de kan genkende dem selve eller situationer.

På den anden siden, kan vi tale om modeldannelse i vis forstand. Enten som Weber diskuterer idealtyper; som noget der kan være med til at håndtere den komplekse og nuancerede

virkelighed vi møder, men som altid kun kan være netop idealtypiske modeller og aldrig virkeligheden. Kravet om subjektiv tolkning må fastholdes i enhver form for generalisering eller modeldannelse. Et menneske må tænkes ind i modeller, og det må afspejle en mulig livsverden og være meningsfuld for nogle aktører. Diskussionen handler derfor i stor udstrækning om sprog og begrebsudvikling, hvor dette må orientere sig mod livsverdensforståelse og metodeudvikling med fokus på sproget som beskrivelsesinstrument og kommunikationsinstrument. Nedenstående illustrerer noget af dette, og kan ses som begreber til at fange en organisatorisk livsverden.

Eksempel på begreber til beskrivelse af organisationer som sociale konstruktioner

Med udgangspunkt i en opfattelse af organisationen som en social konstruktion kan den følgende diskussion inspirere og illustrere noget af det tolkningsarbejde der ligger til grund for en forståelse af en bestemt organisation eller fænomenet *organisation*. Selve processen med skabelse af den sociale konstruktion kan beskrives som en eksternaliseringsproces. En proces hvor aktørernes virkelighedsopfattelser kommer til udtryk som en social konstruktion. Eksempelvis⁵⁷ kan den samlede proces i den sociale konstruktion beskrives på følgende måde⁵⁸: **Subjektivisering**; dannelsen af virkelighedsopfattelsen. Det er her, aktørerne skaber deres ideer om organisationen, hvilke ønsker de har til den, hvilke opgaver den skal løse osv.

Eksternalisering; aktørerne fortæller hinanden om, hvordan de havde forestillet sig, at organisationen kan etableres eller ændres.

Legitimering; aktørerne når gennem deres samtaler frem til en fælles idé om, hvordan de forestiller sig organisationen. Til legitimeringen hører også opstilling af regler for organisationen og regler for, hvordan den kan fungere.

Institutionalisering; konstruktionen - organisationen - bekendtgøres for omverdenen.

Objektiveringen; konstruktionen gennem legitimeringen har fået et bestemt indhold, som man ikke kan se bort fra.

Herefter følger **materialiseringen** af organisationen. Der er skabt fysiske rammer om den sociale konstruktion, f.eks. bygninger, ansættelse af medarbejdere osv.

Rutinisering; hvor de daglige rutiner for organisationens arbejde udvikles, og hvor de udformes på grundlag af fortolkninger af, hvorledes ressourcerne bedst forbindes med legitimeringen.

⁵⁷ se Arbnor & Bergkvist (1975), Arbnor & Bjerke (1981) og Nørreklit (1984a).

⁵⁸ Denne diskussion har bl.a. sit udgangspunkt i Berger & Luckman's (1990) diskussion af *den samfundsskabte virkelighed*.

Tilbage i processen er *internalisering*, hvilket vil sige, at i de tilfælde der skal ansættes nye medarbejdere, beskriver internaliseringen den måde, disse optages. Med andre ord, den måde de lærer at acceptere organisationen og lærer at begå sig i den sociale konstruktion, der er organisationen.

I det næste afsnit vil jeg søge at illustrere ovenstående, og samtidigt samle op på diskussionen af kvalitative undersøgelser, gennem at præsentere et eksempel og en undersøgelsescase.

5.4.1. Et eksempel - en undersøgelsescase

I forhold til en problemstilling: *forståelse af virksomheders internationalisering*, tager jeg udgangspunkt i et fundament med en organisationssociologisk tilgang og et filosofisk og videnskabsteoretisk ståsted i livsverdenparadigmet.⁵⁹ Dette betyder, at den tilgang man opstiller til undersøgelsen omhandler mennesker og deres aktiviteter, ikke ud fra en normativ og handlings anvisende forskningstilgang, men ud fra en beskrivelse og et forsøg på at forstå mennesker og deres organisatoriske virkelighed, ud fra deres situation. Og først herefter vil der eventuelt blive peget på problemer og mulige løsningsprocesser.⁶⁰

I oplægget til en kvalitativ analyse diskuteres hvilke filosofiske begreber og forståelser der er centrale for undersøgelsen. Er det eksempelvis en forståelse af virksomheders internationalisering som en ændringsproces i hverdagen der fokuseres på, må begreberne handling, viden, virkelighedsbilleder, interaktion og intersubjektivitet, have central placering i diskussionen.⁶¹ Det er derfor ikke teorier om virksomheders internationalisering der er centrale i diskussionen af udgangspunktet.

Jeg kan ikke på forhånd være sikker på en eventuel teoris relevans for "mine" virksomheder, og det er heller ikke en teoretisk undersøgelse jeg vil etablere, men netop en kvalitativ undersøgelse af nogle virksomheds aktørers opfattelser af deres virksomheds internationalisering.

I min forforståelse ligger der muligvis en forståelse som bygger på nogle teorier der

⁵⁹ f.eks. Schutz, Merleau-Ponty, Gadamer.

⁶⁰ Jf. Arbnor & Bjerke 1981.

⁶¹ De vil selvfølgelig være centrale i enhver empirisk undersøgelse, da de er koblede til den ontologiske forståelse af mennesker.

omhandler emnet, disse og denne forforståelse må jeg gøre mig bevidst når jeg formulerer undersøgelse og i den senere dialog med relevante aktører.

I forlængelse af dette diskuterer man, hvordan den metodiske tilgang til forståelse af empirien bør udformes - hvordan man forholder sig til empirien (hvilke virksomheder), og hvordan dataene/beskrivelserne bør fremkomme (hvor mange aktører skal interviewes, er der nogle bestemte jeg vil gå efter i udgangspunktet, hvad er min tidsplan). Dette diskuteres i relation til det perspektiv jeg har skitseret - hvad er interesseret i netop i denne undersøgelse, og hvilke forhold er relevante i dette perspektiv, begrebsmæssigt men ikke empirisk. I undersøgelsen er dette eksempelvis en forståelse af virksomheders internationalisering, hvad dette er i de konkrete virksomheder, hvad aktørerne lægger vægt på og hvilken betydning det har for deres handlinger og interaktion.

Formålet for undersøgelsen kan dels være at skabe en forståelse af de enkeltes aktørers opfattelser og handlinger i deres virksomhed, samt at gå på tværs af organisationerne og se på hvad de har tilfælles i deres respektive internationaliseringer

I analyse af aktørernes fortællinger er resultatet en beskrivelse og en fortolkning af virksomheders internationalisering. Dette leder frem til både en forståelse af de konkrete virksomheders internationalisering og af, hvad de lægger i den. Men resultatet er også en forståelse af virksomheders internationalisering, i relation til eks. en karakteristik af idealtyper i en diskussion af virksomheders internationalisering - vel vidende at disse idealtyper ikke eksisterer i virkeligheden i deres rene form, men netop er teoretiske konstruktioner.

Udgangspunktet for analysen er hele beskrivelser af virksomhederne, med start i det "rå" referat af interviewet. Først herefter begynder man på en analyse. Dette er styret af en ontologiske indstilling og forståelse. En forståelse og en diskussion af helhed må tage sit udgangspunkt i en kvalitativ analyse. Denne anvender man til at se på den enkelte aktør og virksomhed, og hvordan denne kan beskrives, udtrykt gennem den interviewede aktørs opfattelse. Det vil sige, analysen bliver empirisk orienteret og ikke teoretisk, idet man ikke fastlægger nogle kriterier for en struktur, andet end det perspektiv, man er interesseret i, og de forhold der følger dette. Det er derfor beskrivelsen, som er styrende i et samspil med perspektivet.

En skitse af undersøgelsesprocessen kan få følgende udseende, uden at dette skal forstås som trin men netop som en cirkulær proces:

- 1) Diskussion af **ontologiske begreber** - ikke teorier om fænomenet virksomheders internationalisering. Skitserer perspektivet - hvad man er interesseret i netop i denne analyse, og hvilke forhold dette indeholder - begrebsmæssigt.
- 2) Diskussion af **den metodiske tilgang** til forståelse af empirien skal udformes - hvordan man forholder sig til empiri, og hvordan dataene/beskrivelserne bør fremkomme.
- 3) **Dataindsamling - Dialog interviews**. Kvalitative dialoger med udvalgte aktører. Dette er mere et spørgsmål at tale med dem der er centrale i forhold til perspektivet, end med alle. Problemet ligger derfor i at identificere hvilke aktører er relevante, hvilket typisk ikke kan gøres på forhånd men konstrueres i forbindelse med dialogerne, hvor det giver sig selv i de fleste tilfælde hvem der er relevante aktører for dem man taler med.
- 4) **Analysen** udgangspunkt i de hele beskrivelser af virksomhederne - de "rå" referat fra dialog/interview. Teksten og de noter man har om indtryk, omgivelserne - miljøet, lokaliteterne.
- 5) **Analyserne** styret af den ontologiske indstilling og forståelse. Den enkelte virksomhed, og hvordan den kan beskrives, udtrykt gennem den interviewede aktørs opfattelse. Dvs., empirisk orienteret og ikke teoretisk, idet man ikke fastlægger nogle kriterier for en struktur, andet end det perspektiv, man er interesseret i, og de forhold der følger dette. Eks. forståelsen af virksomhedernes internationalisering, hvad dette er i disse, dvs. det unikke i dem. Fokus kontekst forståelse og en sammenhæng i denne, som både aktørerne og forskeren forstår det. Fokus på en hermeneutisk spiral forståelse - sikring af dybde og nuancering af aktørernes udsagn om internationalisering.
- 6) **"Generalisering"**. Resultat er en beskrivelse og fortolkning af virksomheders internationalisering. Dette er både en forståelse af de konkrete virksomheders internationalisering og af, hvad de lægger i den. Men også en generel forståelse af virksomheders internationalisering, og hvad de har tilfælles. Dette kan eks. ses i relation til en diskussion af en karakteristik af idealtyper i en diskussion af virksomheders internationalisering - Vel vidende at disse idealtyper ikke eksisterer i virkeligheden i sin rene form, men netop er teoretiske konstruktioner.

6. OPSAMLING, KRITIK OG KOMMENTARER

I dette sidste afsnit vil jeg samle op på noget af den kritik, der er rettet mod den kvalitative undersøgelsesform. Kvalitativ forskning kan - ligesom den standardiserede/kvantitative forskning - kritiseres på flere punkter:⁶²

1) *Manglende tolkning af udsagns gyldighed*

Der kobles direkte fra udsagn i interviewsituationen til de forhold i den interviewedes hverdagsliv, som udsagnene vedrører. En sådan direkte kobling forudsætter imidlertid, at de interviewede for det første kan betragtes som i princippet invariante m.h.t., hvordan de beretter om deres hverdagsliv, og at de for det andet er i stand til på en fyldestgørende måde at redegøre for dem selv, deres handlinger, motiverne hertil og deres holdninger og følelser.

Her overfor kan det indvendes, at sammenhængen mellem udsagn og det, udsagnene vedrører, altid er af indirekte art. Udsagnene har kun direkte sammenhæng med den situation, hvor de blev udsagt, dvs. selve interviewsituationen og dens forhandlingsspil mellem interviewer og interviewet. I dette spil sker der en påvirkning af udsagnene. Dertil kommer, at den interviewedes beskrivelse af en virkelighed, også hans egen, aldrig er identisk med denne virkelighed. I enhver beskrivelse indgår bearbejdning, hvor den ydre virkelighed for det første "genkendes" eller gøres bekendt ud fra et subjektivt konceptuelt system, og for det andet tildeles valør i kraft af en psykisk bearbejdning. Konsekvensen af at undlade en systematisk analyse og tolkning vedrørende den subjektive bearbejdning bliver større, des mere følsomt det emne er, undersøgelse omhandler.

I en diskussion af udsagns gyldighed bør der skelnes mellem flere niveauer:

a) *Interviewsituationen* - udsagnene er formuleret i en kommunikation med en interviewer og kan som sådan uden videre betragtes som gyldige og "sande" i den situation: det er det eneste man med sikkerhed kan sige noget om. Vurderingen af udsagnenes gyldighed på den andre niveauer forudsætter altid en tolkning og dermed også en mulighed for at tolke forkert.

b) *Interaktioner i den interviewedes hverdagsliv* - vil de udsagn, som formuleres, også have gyldighed eller være "sande" i en eller flere typer af interaktioner eller situationer, som

⁶² Sørensen 1988a, pp 177.

indgår i den interviewedes hverdagsliv.

c) *Den interviewedes selvoplevelse* - hvordan er den interviewede "inderst inde". Som forskere har man ingen direkte adgang til indre oplevelser, men er overladt til fortolkninger, og dermed risikoen for fejlfortolkninger.

d) *De subjektive dispositioners niveau*. På det niveau drejer det sig ikke om, hvordan et eller andet opleves af den interviewede i en eller anden situation, men om, hvad der er de subjektive forudsætninger for disse oplevelser. Den interviewede har en række normalt ikke-bevidste forudsætninger for at opleve sig selv og sin virkelighed på en bestemt måde. Er man i stand til at afdække disse forudsætninger eller dispositioner, afdækker man herved "sandheden" bag det levende livs sandheder. Hvis man som forsker ønsker at nå dette gyldighedsniveau, er man imidlertid helt overladt til sig selv og sine tolkninger. Der er ingen direkte hjælp at hente fra den interviewede selv, idet dennes udsagn altid må tolkes som et produkt af og ikke en direkte blotlæggelse af disse forudsætninger.

2) Datareduktion.

I så godt som alle kvalitative interviewundersøgelser er det kun den del af de indsamlede data, som vedrører det, de interviewede "siger", der overhovedet betragtes som data. Problemet er imidlertid, at selve det, at de interviewedes udsagn er sprogligt formidlet, negligeres. Strengt taget består data i en kvalitativ interviewundersøgelse, hvor der er brugt båndoptager, ikke af udsagn med et indhold, men af lydige udtryk. De er udtryk, som kategoriseres ved analyser, er imidlertid allerede fortolkede som betydende udsagn og udsagnstyper og uden nogen metodisk refleksion eller systematik knyttet til dette spring ([transformation]). Det, analytikeren i sådanne situationer i praksis gør, er at udnytte sine færdigheder som almindeligt sprogligt – adfærdsmæssigt kompetente til at afgøre, hvad der er blevet "sagt" i interviewet.

Mens imidlertid den kompetente sprogbruger i sin fortolkning af, hvad der siges, og hvad der sker, intuitivt udnytter samtlige udtrykstyper og begivenheds- og indholdsplaner i kommunikationen, indskrænker sådanne analyser af kvalitative interview sig til kun at inddrage de verbale udtryk, som indgår i den "røde tråds" udsagnsaspekt. Der sker med andre ord en voldsom reduktion af data i den traditionelle analyse af kvalitative data, både med hensyn til udtryks- og indholdsaspektet, sammenlignet med den "analyse" den almindelige sprogbruger foretager.

En målsætning for udviklingen af analyser af kvalitative interview og mundtlige samtale

i det hele taget kunne på den baggrund være, at de som minimum kom på niveau med det, almindelige sprogbrugere umiddelbart kan præstere hvad angår sensitivitet i forhold til empirien og flerdimensionalitet i tolkningen. En sådan kvalificering ville indebære, at flere udtrykstyper blev inddraget i analysen.

Ud over det verbaliseredes leksikale indhold kommunikerer der således også ved hjælp af sprogbrugen og sprogstilen, v.h.a. stemmeføringen, intonationen, stemmestyrken, pausering m.v., og v.h.a. kroppen, ansigtsudtryk, øjne og pupiller, gestus, kropsholdning og bevægelser.

Indragelse af disse andre udtryksmuligheder betyder ikke blot, at empiriens muligheder udvides ganske væsentligt. I mange sammenhænge er det også en forudsætning, at de inddrages i et eller andet omfang, da empirien ellers vil være åbenlyst utilstrækkelig at konkludere ud fra. Ud over snæverheden mht. analytiske muligheder favoriseres traditionelle analyser af interview også evnen til ekspliciterende verbalisering, en evne som i særlig grad skulle være at finde i middelklassen eller mellemlagene.⁶³

Ved at inddrage flere udtrykstyper vil man også få mulighed for at belyse den pragmatiske kompleksitet, som interviewet såvel som enhver anden mundtlig samtale rummer. Den interviewede "siger" således ikke bare noget om et bestemt emne, men også om sig selv, om sit forhold til emnet, om forholdet til interviewer og andre tilstedeværende osv. Ved undersøgelser, der direkte har interaktionen mellem kommunikationens parter og den enkeltes rolle og position som problemstilling, indebærer dette en uvurderlig udvidelse af den viden, der kan uddrages fra en kommunikation. Men selv ved undersøgelser, der drejer sig om problemstillinger, der ikke umiddelbart har noget at gøre med selv interviewsituationen set som kommunikationssituation, vil en åbning overfor empiriens righoldighed kunne være et værdifuldt supplement. Både med hensyn til vurdering af selve interviewforløbet og dermed af udsagnenes gyldighed, og til vurdering af typiske adfærds- og tænkemåder m.v. hos den interviewede.

Eneroth peger på tre problemer i anvendelse af en kvalitativ metode:⁶⁴ (1) Problemet med at udnytte metodens flertydighed maksimalt. Finde forskellige naturlige situationer (udvalget). (2) Problemet med at udnytte samspillet mellem den der anvender og metoden bevidst, hvor dataindsamlerens personlighed og evnen til at udføre nogle bestemte undersøgelser bør

⁶³ ifølge Bernstein (1979) og Schatzmann & Strauss (1979), se Sørensen 1988a, p 181.

⁶⁴ Eneroth 1984, pp 61.

diskuteres. Eks. hvis man vil interviewe nogle havnearbejdere der "hader" akademiker, vil det ikke fungere hvis en person, der ikke kan leve sig ind i deres sprog og anvende det, skal udføre interviewet. (3) Problemet med at garantere et nødvendigt minimum af intersubjektivitet gennem muligheden for andre til indlevelse i metodeanvendelse og resultatet. Dette handler om kommunikation og sikring af forståelse af analysen og diskussionen - om forståelsesdybde og tolkning. Undersøgeren bør derfor sikre sig, at han omhyggeligt beskriver de data man grunder sin forståelse på, og redegøre for både metoden og de erfaringer, følelser, forestillinger som har indflydelse på netop den tolkning man gør.

Generelt må man pege på, at problemerne og kritikken retter sig mod forskeren som subjekt - hvilket ingen videnskab og metodik kan komme udenom. Forskerens bevidsthed bliver central, og det er denne der må præsenteres, åbent og ærligt, så enhver læser kan gennemskue analysen og de fortolkninger forskeren har gjort - fortolkningsarbejdet må være gennemskueligt. Man kan også sige, at dette både er en proces i selve det konkrete forskningsarbejde, men at det også handler om både indsigt i den tradition man skriver i, samt erfaring med kvalitative undersøgelser, og en selvforståelse.

Litteratur

- Alvesson, M. & Skoldberg, K.: "Tolkning och reflektion - vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod". Studentlitteratur, Lund, 1994.
- Andersen, I. (red.): "Valg af organisations-sociologiske metoder - et kombinations-pespektiv". Samfundslitteratur, København, 1990.
- Andersen, I. m.fl.: "Om kunsten at bedrive feltstudier - en erfaringsbaseret forskningsmetodik". Samfundslitteratur, København, 1992.
- Andersen, H. (red.): "Videnskabsteori og metodelære". Bind 1 & 2, Samfundslitteratur, Gylding, 1990.
- Arbnor, I & Bjerke, B.: "Företagsekonomisk metodlära". Studenlitteratur, Lund, 1981.
- Astley, W G.: "Administrative Science As Socially Constructed Truth". Administrative Science Quaterly, 30, 1985.
- Bauman, Z.: "Hermeneutics and social sciences - approaches to understanding". Hutchinson & co, London, 1978.
- Bengtsson, J.: "Sammanflätningar - Husserls och Merlau-Pontys fenomenologi". Daidalos, Uddevalla, 1993.
- Berger P L & Luckmann T.: "The Social Construction of Reality - a treatise in the sociology of knowledge". Doubleday & Company, New York, 1966.
- Berger P L & Luckmann T.: "Den samfundsskabte virkelighed - en videnssociologisk afhandling". Lindhardt & Ringhof, Viborg, 1990.
- Bjurwill, C.: "Fenomenologi". Studenlitteratur, Lund, 1995.
- Blumer, H.: "Symbolic Interactionism - perspective and method". University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 1986 (1969).
- Broch T. m.fl.(red.): "Kvalitative metoder i dansk samfundsforskning". Nyt fra Samfundsvidenskaberne, København, 1987.
- Cicourel, A V.: "Cognitive sociology - Language and Meaning in Social Interaction". Free Press, New York, (1964) 1984.
- Clark, W. Jr. & Fast, M.: "Qualitative Economics – Toward a science of economics" Coxmoor Publishing Company, UK 2008.
- Eneroth, B.: "Hur mäter man "vackert"?". Akademi Litteratur, Stockholm, 1984.
- Fast, M.: "Internationaliseringens subjektivitet og intersubjektivitet - en udvikling af en hermeneutisk forståelse af virksomheders internationalisering som alternativ til mainstream teori". Licentiatafhandling, AUC, Institut for samfundsudvikling og planlægning, 1992.
- Gadamer, H-G.: "Reason in the Age of Science". The MIT Press Cambridge, Massachusetts, London, England, 1986.
- Gadamer, H-G.: "Thruth and Method." Sheed & Ward, London 1993.
- Garfinkel, H.: "Studies in Ethnomethodology". Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey,
- Giddens, A.: "New Rules of Sociological Method". London, 1976b.
- Giorgi, A.: "An Application of Phenomenological Method in Psychology". In Giorgi, A. Fischer, C & Murray E. (eds): "Duquesne Studies in Phenomenological Psychology, (vol II)", Pittsburgh: Duquesne University Press, 1975.
- Giorgi, A.: "Concerning the Possibility of Phenomenological Research". Journal of Phenomenological Psychology, vol 14 No 2, 1983.
- Giorgi, A.: "Status of Qualitative Research in the Human Sciences: A Limited Interdisciplinary and International Perspective". In Giorgi, A.: "Methods", 1, 1986.

- Giorgi, A.: "Validity and Reliability - From a Phenomenological Perspective". In Batsen W F, et al (eds.): "Recent Trends in Theoretical Phenomenology", New York, 1988.
- Habermas, J.: "Knowledge and Human Interests". Heinemann, London, 1972.
- Hegland, T J.: "Aksjonsforskning - noen bakgrunnsforhold og randbemerkninger". I Hegland T J (ed.): "Aktionsforskning - erfaringer og refleksjoner",
Nyt fra Samfundsvidenskaberne, København, 1981.
- Heidegger, M.: "Being and time". ("*Sein und Zeit*", 1927) Blackwell, Oxford, 1992.
- Hult, M & Lennung S-Å.: "Towards a definition of action research: a note and bibliography".
Journal of Management Studies, vol 1, may 1980.
- Husserl, E.: "Fenomenologins idé". Daidalos, Uddevalla, 1989.
- Husserl, E.: "Ideas". Macmillan, New York, 1962.
- Kant, I.: "Critique of Pure Reason" ("*Kritik der reinen Vernunft*", 1787). Macmillan Press Ltd 1929, Hong Kong.
- Kirkeby, O F.: "Verden, ord og tanke - sprogfilosofi og fænomenologi". Handelshøjskolens Forlag, Århus 1994.
- Kjørup, S.: "Forskning og Samfund - en grundbog i videnskabsteori". Gyldendal, Haslev, 1985.
- Kvale, S.: "Det kvalitative interview". I Andersen, I (ed.): "Valg af organisations-sociologiske metoder - et kombinationsperspektiv". Samfundslitteratur, København, 1990.
- Kvale, S.: "Ten standard responses to qualitative research interviews". Aarhus University, Psykologisk Institut, 1990.
- Kvale, S.: "To validate is to question". In Kvale (ed.): "Issues of validity in Qualitative research", Studenterlitteratur, 1987.
- Lewin, K.: "Field Theory in Social Science - selected theoretical papers". Harper & Brothers Publishers, New York, 1951.
- Mead, G H.: "Mind, Self, & Society from the standpoint of a Social Behaviorist". The University of Chicago Press, Chicago, 1962 (1934)
- Merleau-Ponty, M.: "The Phenomenology of Perception". Routledge & Kegan Paul, London, (1962) 1992.
- Morgan, G (ed.): "Beyond Method - strategies for Social Research". SAGE Publications, Beverly Hills, 1983.
- Morgan, G.: "Paradigms, metaphors, and puzzle solving in organization theory". Administrative Science Quaterly, dec 1980.
- Morgan, G & Smircich L.: "The case for qualitative research". Academy of Management Review, vol 5, no 4, 1980.
- Nietzsche, F.: "Den glada vetenskapen". Bokförlaget Korpen, Göteborg, 1987.
- Nørreklit, L.: "Aktør og struktur". Aalborg Universitetscenter, 1984a.
- Polkinghorne, D.: "Methodology for the Human Sciences - system of inquiry". State University of New York Press, Albany, 1983.
- Ritzer, G.: "Fundamentale perspektiver i sociologien". Fremad, Odense, 1977.
- Schmid, H. (ed): "Aktionsforskning". Sociologisk Forskning, nr 2-3, årgang 19, Kristianstad, 1982.
- Schutz, A.: "Hverdagslivets sociologi". Hans Reitzel, København, 1973b.
- Schutz, A.: "Life forms and meaning structure". Routledge & Kegan Paul, London, 1982.
- Schutz, A.: "Phenomenology and the social sciences". In Luckmann, T (ed.): "Phenomenology and sociology", Penguin, London, 1978b.
- Schutz, A.: "Some leading concepts of phenomenology". In "Collected papers" I: "The problem of social reality", Martinus Nijhoff, Haag, 1973a.

- Schutz, A.: "The phenomenology of the social world". Heinemann Educational Books, London, 1972.
- Schutz, A.: "The problem of Rationality in the Social World". In Emmet D & Macintyre A (eds.): "Sociological theory and philosophical analysis", The Macmillan Company, New York, 1978a.
- Schutz, A.: "The theory of social action". Indiana University Press, Bloomington and London, 1978b.
- Schutz, A & Luckmann, T.: "The structure of the Life World". Heinemann, London, 1974.
- Silverman, D.: "Six rules of qualitative research: a post-romantic arguement". Symbolic Interaction, vol 12, no 2, 1989.
- Silverman, D.: "The Theory of Organisations". Heinemann, London, 1983.
- Sørensen, T Berg.: "Fænomenologisk Mikrosociologi - interview- og samtaleanalyse 1". Forlaget Gestus, Randers, 1988a.
- Sørensen, T Berg.: "Taleture og hører-kommunikation - Interview- og samtaleanalyse 2". Forlaget Gestus, Randers, 1988b.
- Sørensen, T Berg.: "Talehandlinger - interview- og samtaleanalyse 3". Forlaget Gestus, Randers, 1989.
- Weber, M.: "Economy and Society - an outline of interpretive sociology". Bedminster Press, New York, 1968.
- Weber, M.: "The interpretation of social reality". Thomas Nelson & Sons Ltd., London, 1972.
- Weber, M.: "The Methodology of the Social Sciences". The Free Press, New York, 1948.
- Weber, M.: "Social and economic organization". The Free Press, New York, 1964.
- Weber, M.: "Vetenskap och Politik". Korpen, Göteborg, 1977 & 1991.
- Wind, H C.: "Filosofisk hermeneutik". Berlingske leksikon bibliotek, København, 1976.
- Wind, H C.: "Histori og forståelse - Filosofisk hermeneutik". Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 1987.
- Wittgenstein, L.: "Filosofiska undersökningar". Thales, Karlshamn, 1992.
- Wright, G H von: "Vetenskap och förnuftet - ett försök till orientering". Mån-pocket, Danmark, 1991.